

Spel als Hulp

Preventieve opvoedingsondersteuning
aan huis

Inloopteam Samik
11 maart 2024

Opgroeien

Inhoudstafel

Inhoud

1.	Inleiding: maak kennis met de praktijk	4
1.1	Wat is 'Spel als hulp'?	4
1.2	'Spel als hulp', een werkvorm van Inloopteam Samik	4
1.3	Een casusbeschrijving uit de praktijk van 'Spel als hulp'	5
2.	Praktijkbeschrijving	6
2.1	De aanleiding: probleem- en vraagstelling	6
2.2	Voor wie: doelgroep.....	9
2.3	Wat wil je bereiken: doelen	13
2.4	Uitgangspunten van je praktijk	17
2.5	Opbouw van je praktijk	18
2.6	Inhoud van het aanbod: concrete werkwijze, materialen en links.....	25
2.7	Verwante praktijken.....	26
3.	Onderbouwing	28
3.1	Theoretisch kader	28
3.2	Argumenten op basis van onderzoek	31
4.	Voorwaarden voor uitvoering.....	34
4.1	Competente medewerkers	34
4.2	Kwaliteitsbewaking	35
4.3	Ruimte en infrastructuur	36
4.4	Kostprijs.....	37
4.5	Overdracht en implementatie.....	38
5.	Bronnen.....	39
6.	Contactgegevens.....	41
7.	Bijlagen.....	42

1. Inleiding: maak kennis met de praktijk

1.1 Wat is ‘Spel als hulp’?

‘Spel als hulp’ (in dit grondplan afgekort tot SAH) is een vorm van individuele gezinsbegeleiding aan huis voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen met jonge kinderen (1,5 jaar t.e.m. 6 jaar) die opvoedingsvragen hebben. De gezinsbegeleider gaat wekelijks op huisbezoek gedurende 1 jaar. Ouders en kinderen worden tijdens dat huisbezoek aangemoedigd om samen te spelen met het spelmateriaal dat de gezinsbegeleider meebrengt. Het samenspelen is een manier om te werken aan meer verbinding tussen de gezinsleden. Het brengt plezier en positieve interacties met zich mee, waardoor opvoedingsspanning en bijbehorende relatiespanningen, door gezinsconflicten en/of opvoedingsmoeilijkheden, niet langer centraal staan. We zetten deze werkvorm preventief in om een escalatie in de gezinsrelaties en complexe opvoedingsproblemen in de toekomst te vermijden.

Uniek aan SAH is dat het samenspelen als laagdrempelige methode inzet om de interactiepatronen in het gezin zichtbaar en bespreekbaar te maken. Gezinsbegeleiders kunnen tijdens een specifieke interactie positief of negatief ingrijpen en bespreken wat ze zien. Er kunnen bijvoorbeeld relatiespanningen tussen ouder en kind te zien zijn. Daarnaast zijn er interacties tussen broers en zussen (kinderen onderling) en ouders onderling. Door gezinsrelaties bespreekbaar te maken, kan er aan de relatiespanningen gewerkt worden en kunnen de gezinsrelaties verbeteren. Relatieverbetering in het gezin is dan ook het hoofddoel van SAH en dus de belangrijkste reden om SAH in te zetten. Het samenspelen binnen SAH is dus geen doel op zich, het is een middel om tot opvoedingsondersteuning te komen.

Als de gezinsbegeleider bijvoorbeeld tijdens het spel herhaaldelijk ziet dat de ouders reageren wanneer het kind op een negatieve manier aandacht vraagt, kan de gezinsbegeleider onmiddellijk ingrijpen of na het spelmoment die specifieke situatie meteen met de ouders bespreken. De begeleider kan dan bijvoorbeeld adviseren om het negatieve gedrag van het kind te negeren en positief gedrag aan te moedigen door complimenten te geven tijdens het spelmoment.

1.2 ‘Spel als hulp’, een werkvorm van Inloopteam Samik

Dit grondplan is geschreven vanuit de (praktijk)ervaringen van Inloopteam Samik. Binnen Inloopteam Samik, onderdeel van CAW Antwerpen en gesubsidieerd door de Stad Antwerpen, pasten we SAH toe tot maart 2023. Er waren 2 gezinsbegeleiders actief in het SAH-team. Om financiële redenen is SAH in Inloopteam Samik stopgezet.

Inloopteam Samik is 1 van de 15 inloopteams die actief zijn in achtergestelde buurten van 8 Vlaamse steden en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Het werkingsgebied van Samik bevindt zich in Antwerpen-Noord, Luchtbal en Linkeroever. Samik is er voor alle gezinnen met kinderen van 0 tot 6 jaar, met bijzondere aandacht voor de meest kwetsbaren. Via een spel- en ontmoetingsruimte, oudergroepen en individuele gezinsbegeleiding (zoals SAH) helpen we ouders voort met hun opvoedingsvragen. Inloopteam Samik werkt drempelverlagend en preventief.

1.3 Een casusbeschrijving uit de praktijk van ‘Spel als hulp’

We beschrijven een casus waarmee het SAH-team van Inloopteam Samik aan de slag is gegaan. De casus illustreert het soort aanmeldingen waarmee we werken en de manier waarop we die werkvorm inzetten.

De zorgleerkracht van een school meldt een Afghaans gezin aan bij SAH. Het gezin bestaat uit een moeder, een vader en een dochter van 4 jaar. Zowel thuis als op school worden er moeilijkheden ervaren met het meisje. Ze volgt de instructies van de leerkracht niet op en lijkt niet te weten hoe ze met het speelgoed in de klas moet spelen. Thuis speelt ze enkel spelletjes op de tablet en kijkt ze naar tv. Het meisje luistert thuis ook niet naar de instructies van haar moeder, bijvoorbeeld als de moeder vraagt om te komen eten. Wanneer het meisje niet luistert belt de moeder naar de vader, die aan het werk is. De vader komt vervolgens langs om zich boos te maken op het meisje, waardoor ze wel luistert. Daarnaast geeft moeder het meisje regelmatig haar zin, bijvoorbeeld als ze zeurt om speelgoed in de winkel. Het meisje heeft ten slotte haar eigen regels rond slaaptijd en wat ze al dan niet eet.

Met SAH zijn er wekelijkse spelmomenten samen met de moeder, vader en dochter. Tijdens de spelmomenten wordt al snel zichtbaar dat alleen de vader grenzen stelt aan de dochter. Zo liep het meisje in het begin van de begeleiding regelmatig weg van het spel en maakte de vader haar er steeds attent op dat ze moest blijven zitten, met succes. Van de moeder krijgt zij geen grenzen en als de moeder dat toch probeert, dan luistert het meisje niet.

De gezinsbegeleider bespreekt met de ouders wat hij ziet. Er wordt afgesproken om 3 huisregels te maken, meer bepaald rond het gebruik van de tablet, de slaaptijd en het eten. Vader en moeder zijn het hierover eens en er wordt afgesproken dat de vader aan de moeder de ruimte laat om ook grenzen te stellen met zijn steun. Verder worden er consequenties besproken voor als het meisje de regels niet volgt. Zo heeft de moeder een houvast om het consequent opvolgen van regels te oefenen. Ook tijdens de wekelijkse spelmomenten krijgt de moeder oefenkansen om consequent regels op te volgen. Binnen de context van het spelen gaat het over regels zoals ‘wij blijven zitten tijdens het spel’. Hoe vaker de moeder naar haar dochter toe een grens stelt, met steun van vader, hoe duidelijker het voor het meisje wordt wat er verwacht wordt. Het gezin geniet zichtbaar van de gezamenlijke spelmomenten en de gezinsbegeleider geeft de ouders psycho-educatie over welk spelmateriaal geschikt is voor de ontwikkelingsfase van het meisje.

Al na enkele maanden SAH-begeleiding spreken de ouders van een grote verandering. De moeder ondervindt meer waardering in haar ouderrol en ze voelt dat ze gegroeid is in haar opvoedingsvaardigheden en zelfvertrouwen als ouder. Ze belt de vader niet meer op wanneer het meisje weigert te luisteren en ze bepaalt zelf wanneer het meisje gaat slapen en wat ze eet. Daarnaast geven de ouders aan dat hun band met hun dochter sterker is geworden en ze nu vaker samenspelen omdat ze het leuk vinden. Op school wordt ook een positieve verandering opgemerkt. Zo kan het meisje nu puzzelen, omgaan met spelregels en het gezag van de leerkracht meer aanvaarden. Om de veranderingen te bestendigen wordt het gezin nog enkele maanden verder begeleid vanuit SAH om positief te kunnen afronden.

2. Praktijkbeschrijving

2.1 De aanleiding: probleem- en vraagstelling

2.1.1 Aard van de aanmeldingssituaties en aanmeldingsvragen

We zetten SAH preventief in om een escalatie in de relaties en complexe opvoedingsproblemen in de toekomst te voorkomen. Ouders stellen opvoedingsvragen wanneer zij opvoedingsspanning en relatiespanningen ervaren in het gezin. Voor de duiding van opvoedingsspanning baseren we ons op de beschrijving van Kousemaker & Timmers-Huigens (1985). Er is volgens hen sprake van opvoedingsspanning wanneer ouders ongerustheid en onzekerheid ervaren over het eigen handelen. Opvoedingsvragen worden problemen, waardoor ouders twijfelen aan hun eigen competenties en behoefte hebben aan advies en steun. We zien bij SAH dat zich dat voordoet door gezinsconflicten en/of opvoedingsmoeilijkheden. Om het preventieve karakter te behouden, werkt SAH enkel met opvoedingsvragen waarbij we inschatten dat er binnen 1 jaar verbetering zichtbaar is als we er in de begeleiding rond werken.

De verschillende thuis- en schoolsituaties die aanleiding geven tot een aanmelding voor SAH zijn zeer divers en de aanmeldingsvragen van de gezinnen liggen erg uiteen. Toch zien we een rode draad door de aanmeldingen. Bij elke SAH-begeleiding die we opstarten hebben de ouders telkens ondersteuning nodig in de relatie tot hun kinderen. Die vraag naar ondersteuning komt er naar aanleiding van gezinsconflicten en/of opvoedingsmoeilijkheden die ze ervaren. De ouders willen de situatie anders en beter. Ze vragen zich daarbij af welke rol zij daarin kunnen opnemen.

Onderstaande voorbeelden geven een idee over mogelijke aanmeldingssituaties en aanmeldingsvragen (thuis of op school). Het is belangrijk om te benadrukken dat het voorbeelden zijn en dat er geen sluitende een-op-eenrelatie is tussen de aanmeldingssituaties en aanmeldingsvragen.

Voorbeeld 1

Situatie: Het kind luistert niet wanneer mama iets vraagt, bijvoorbeeld om zijn of haar speelgoed op te ruimen. Mama wil dat het kind wel naar haar luistert, maar weet niet hoe ze dat het best kan aanpakken.

Vraag: Mijn kind stelt ongewenst gedrag, hoe pak ik dat aan?

Voorbeeld 2

Situatie: De ouders zien bij een bevriend gezin dat daar duidelijke regels thuis zijn en horen dat dat werkt. Thuis zijn er regelmatig discussies met de kinderen over wat wel/niet mag. Ze willen zelf ook huisregels invoeren, maar weten niet goed waar te beginnen.

Vraag: Hoe voer ik thuis regels in?

Voorbeeld 3

Situatie: Een moeder en vader werken beiden hard. Ze merken dat ze daardoor weinig tijd over hebben om te besteden aan hun kinderen, waardoor de ouder-kindrelatie eronder lijdt. Ze willen de tijd die ze hebben op een kwalitatieve manier invullen en vragen zich af hoe ze dat kunnen doen.

Vraag: Hoe breng ik meer qualitytime door met mijn kinderen?

Voorbeeld 4

Situatie: Moeder merkt dat vader een betere relatie heeft met het kind en wil zelf ook een betere band met het kind ontwikkelen. Ze vraagt zich af wat zij anders moet doen.

Vraag: Hoe verbeter ik de relatie tussen mij en mijn kinderen?

Voorbeeld 5

Situatie: Op school zijn er signalen dat het kind achterstand heeft ten opzichte van klasgenoten in zijn of haar algemene ontwikkeling. Thuis ervaren de ouders ook moeilijkheden. Het kind speelt voornamelijk op de tablet en heeft achterstand ten opzichte van zijn of haar broers/zussen.

Vraag: Hoe kan ik de ontwikkeling van mijn kind stimuleren?

Voorbeeld 6

Situatie: De ouders geven aan dat broer en zus moeilijk kunnen samenspelen en willen dat anders. Ze vragen zich af hoe ze dat als ouders kunnen stimuleren en vanaf welke leeftijd kinderen samenspelen.

Vraag: Hoe leer ik mijn kinderen samenspelen?

De voorbeelden zijn een vereenvoudiging van de aanmeldingssituaties en aanmeldingsvragen om de aard ervan te illustreren. In de praktijk van SAH gaat het vaak over een combinatie van verschillende aanmeldingsvragen, bijvoorbeeld uit bovenstaande voorbeelden, die op hun beurt gekoppeld worden aan een combinatie van aanmeldingssituaties. Er kan ook sprake zijn van een combinatie van vragen vanuit verschillende aanmelders. Zo kan de zorgleerkracht van de school van het kind een aanmelder zijn. De aanmeldingsvragen kunnen bijvoorbeeld gaan over ongewenst gedrag of een achterstand op school. De zorgleerkracht kan dus net als de ouders op zoek zijn naar een gepaste aanpak. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op de verschillende aanmelders van SAH.

2.1.2 Ontstaan van de aanmeldingssituaties

We haalden het al aan: de ervaren opvoedingsspanning en bijbehorende relatiespanningen in het gezin zijn het gevolg van gezinsconflicten en/of ervaren opvoedingsmoeilijkheden. De aanmeldingssituaties die ontstaan, hangen samen met de maatschappelijke kwetsbaarheid van de gezinnen.

Wat maakt gezinnen maatschappelijk kwetsbaar?

De gezinnen die we met SAH begeleiden zijn maatschappelijk kwetsbaar omdat ze te maken hebben met problematische omstandigheden binnen verschillende levensdomeinen, zoals werk, inkomen, huisvesting, school, gezondheidszorg en ontwikkeling. In de literatuur spreekt men in algemene termen vaak over multiprobleemgezinnen.

Het zijn volgens Geenen en Corveleyn (2010) voornamelijk hun kwetsuren die zo 'multiple' zijn. Er zijn verschillende redenen waarom een gezin kwetsbaar kan zijn, bijvoorbeeld: niet goed Nederlands spreken, onbekend zijn met de werking van het opvoedings- en schoolgebeuren, een beperkt sociaal netwerk hebben, leven in kansarmoede, een migratiegeschiedenis hebben met al dan niet een vluchtverleden, een verleden hebben met intrafamiliaal geweld en/of te maken hebben gehad met andere trauma's in het verleden.

Leven in kansarmoede

Bijna al de gezinnen die SAH-begeleiding krijgen van Inloopteam Samik leven in kansarmoede. Om de grote impact van kansarmoede op het leven van die gezinnen beter te begrijpen, willen we hier kort bijilstaan. Geenen en Corveleyn (2010) beschrijven leven in kansarmoede als een leven in permanente stress. Veel energie gaat naar het 'overleven' in moeilijke omstandigheden. Dat heeft een impact op onder andere het gezinsleven, de gezinsrelaties, de kindontwikkeling en het opvoedingsfunctioneren van ouders. Zo hebben ouders minder oog voor de noden van de kinderen en hebben ze te weinig energie om met de kinderen bezig te zijn. De kinderen voelen ook de stress van de ouders aan en voelen dat hun noden ondergeschikt zijn aan die van hun ouders. De zorgen en problemen overschaduwden de positieve gezinsinteracties en de kinderen vragen meer op een negatieve manier aandacht (Geenen & Corveleyn, 2010).

We concluderen dat de aanmeldingssituaties van SAH ontstaan door die context van kwetsbaarheden van de gezinnen. Het is dan ook belangrijk dat de gezinsbegeleider zich bewust is van die kwetsbaarheden en ze meeneemt in de begeleiding.

2.1.3 Belang van verbetering van de aanmeldingssituaties

Om te beargumenteren waarom het belangrijk is om deze aanmeldingssituaties te verbeteren verwijzen we naar 2 onderzoeken: het onderzoek van Felitti et al. (1998) over *adverse childhood experiences* (ACE's) en het gehechtheidsonderzoek van Geenen en Corveleyn (2010). Dat zijn ook 2 van de 3 theorieën die we in hoofdstuk 3 verder toelichten in het kader van de onderbouwing van SAH.

Onderzoek naar *adverse childhood experiences* (ACE's)

ACE's zijn vroegkinderlijke negatieve ervaringen die de hersenontwikkeling van een kind beïnvloeden, ook wel ontwikkelingstrauma's genoemd. Voorbeelden van vroegkinderlijke negatieve ervaringen zijn: kansarmoede, (v)echtscheiding, kindermishandeling, intrafamiliaal geweld, psychische aandoeningen, crimineel gedrag en middelenmisbruik door ouders. Wanneer negatieve ervaringen zich opstapelen en een kind zich niet gehoord of gesteund voelt, vergroot het risico op een ontwikkelingstrauma. Die ervaringen hebben onder andere een impact op de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen. De ervaringen op jonge leeftijd kunnen eveneens een levenslange invloed hebben op iemands gezondheid en welzijn (Felitti et al., 1998). Kinderen die opgroeien in maatschappelijk kwetsbare omstandigheden komen op jonge leeftijd eveneens in contact met negatieve ervaringen (Geenen & Corveleyn, 2010).

Gehechtheidsonderzoek

Hoe het kind gehecht is met zijn ouders bepaalt mee de relatie tussen ouder en kind. Kinderen uit kwetsbare gezinnen hebben een grotere kans op een onveilige hechting. Kinderen die onveilig gehecht zijn, hebben niet het vertrouwen ontwikkeld dat er voor hen gezorgd wordt in tijden van stress en emotionele nood. Die kinderen reageren bijvoorbeeld boos, angstig of gestrest op de ouder of ze vermijden de ouder.

Als ouders zelf veel stress ervaren of zelf geen warm nest gekend hebben, bijvoorbeeld door armoede, dan ondervinden ze moeilijkheden bij het reageren op de noden van hun kind. Ze hebben er zelf geen ruimte voor of hebben het nooit geleerd (Geenen & Corveleyn, 2010). Ondersteunen van gehechtheid is volgens Geenen en Corveleyn (2010) heel belangrijk omdat onveilige hechting een risicofactor is voor de ontwikkeling van het kind.

We kunnen dus concluderen dat verbetering in de aanmeldingssituaties belangrijk is om enerzijds de langetermijneffecten van vroegkinderlijke negatieve ervaringen te vermijden en anderzijds de negatieve impact op de hechting en de kindontwikkeling te beperken.

De rol van begeleiding van deze gekwetste gezinnen is daarbij niet te onderschatten. Om verbetering in deze situaties te bekomen is ondersteuning op verschillende levensdomeinen nodig (Geenen & Corveleyn, 2010). Een SAH-begeleiding kan hulp bieden, maar het is niet de doelstelling van SAH om op alle levensdomeinen ondersteuning te bieden. Als dat nodig is verwijzen we door naar meer gespecialiseerde organisaties voor vragen die verder gaan dan opvoeding en gezinsrelaties.

2.2 Voor wie: doelgroep

2.2.1 Selectie van de doelgroep

Aanmelding

De doelgroep van SAH zijn maatschappelijk kwetsbare gezinnen met jonge kinderen (1,5 jaar t.e.m. 6 jaar) die opvoedingsvragen hebben. Gezinnen komen bij SAH terecht via aanmelding door professionele aanmelders of stellen zelf de vraag. Enkele voorbeelden van professionele aanmelders zijn zorgleerkrachten, CLB's, sociale centra, Kind en Gezin (verplegend personeel, arts, gezinsondersteuner...). Beide wegen naar SAH zijn gelijkwaardig. We houden de drempels voor gezinnen bewust laag zodat gezinnen zelf een aanvraag kunnen doen. Ze kunnen bijvoorbeeld altijd binnenlopen bij de organisatie om hun vraag te stellen. In de praktijk gebeuren de meeste aanmeldingen via professionele aanmelders die dicht bij het gezin staan en regelmatig contact hebben. Op die manier kunnen die professionals ook eventuele moeilijke opvoedingssituaties en opvoedingsvragen in het gezin opmerken. Zij zijn vaak betrokken door vragen in andere levensdomeinen dan opvoeding en kinderen. Binnen Inloopteam Samik komen gezinnen ook bij SAH terecht door een aanmelding vanuit de andere aanbods vormen van het Inloopteam of het CAW, zoals de spel- en ontmoetingsruimte en de oudergroepen.

Indicaties en contra-indicaties

Het SAH-team bekijkt de inhoud van de aanmelding onder leiding van de teamcoördinator. Om te selecteren gaan we na of een gezin al dan niet voldoet aan vooropgestelde criteria. Hieronder maken we een onderscheid tussen kenmerken van de aanmelding die aanwezig moeten zijn om SAH te kunnen toepassen (indicaties) en kenmerken van de aanmelding die een toepassing van SAH onmogelijk maken (contra-indicaties). Verder zijn er voor de selectie van de gezinnen geen speciale instrumenten ontwikkeld.

Indicaties:

- Gezinnen die maatschappelijk kwetsbaar zijn om allerlei redenen kunnen zich aanmelden: leven in kansarmoede, vluchtverleden, verleden met intrafamiliaal geweld, andere trauma's in het verleden...

- De kinderen over wie de opvoedingsvragen van de ouders gaan zijn minimaal 1,5 jaar en maximaal 6 jaar. Oudere kinderen mogen aanwezig zijn in het gezin, zolang de focus van de begeleiding ligt op de jonge kinderen.
- De opvoedingsvragen zijn vragen naar een verbetering van de opvoedingsrelatie tussen ouder en kind en vragen rond de eigen ouderrol en opvoedingsaanpak van ouders. Het gaat over vragen met een preventief karakter waarbij de inschatting is dat er binnen 1 jaar verbetering zichtbaar is als we er in de begeleiding rond werken.
- Aanmeldingen kunnen komen van zowel professionele aanmelders als gezinnen zelf. Als het gezin niet zelf aanmeldt, is het belangrijk om tijdens het intakegesprek af te toetsen of het gezin ook zelf vragen heeft. Dus we starten geen begeleiding als alleen de school die wenselijk vindt.
- Ouders moeten zich kunnen uitdrukken in het Nederlands, Frans of Engels zodat de begeleider verbaal kan communiceren met de ouders en er diepgang in de begeleiding mogelijk is.
- Het gezin woont in het werkingsgebied van de organisatie. Voor Inloopteam Samik moeten gezinnen wonen binnen een straal van 5 kilometer rond de centrale werkplaats van de begeleider. Op die manier is het voor de gezinsbegeleider praktisch mogelijk meerdere huisbezoeken in een dag te plannen, rekening houdend met de verplaatsingstijd.

Contra-indicaties:

- Als ouders kampen met een verslavingsproblematiek of psychiatrische problematiek raden we het gezin aan om eerst die problematiek aan te pakken vooraleer we een begeleiding opstarten.
- Als gezinnen zich in een crisissituatie bevinden, bijvoorbeeld midden in een vechtscheiding, starten we geen begeleiding. Die gezinnen hebben op dat moment andere prioriteiten in hun leven. We verwijzen het gezin dan wel door naar gepaste ondersteuning voor de aanpak van de crisissituatie als die nog niet aanwezig is.
- We starten geen begeleiding op als ouders niet vrijwillig willen deelnemen. Zo is het voor SAH belangrijk dat ouders actief meespelen en er een samenwerking is tussen de ouders en de gezinsbegeleider. SAH is dus een vrijwillig, maar geen vrijblijvend aanbod.

Ten slotte dit: het SAH-team is niet gespecialiseerd in ontwikkelingsstoornissen en de diagnose ervan. Wel kunnen we vanuit SAH gezinnen met kinderen met (een vermoeden van) ontwikkelingsstoornissen verder helpen. Een SAH-begeleiding bestaat er in dat geval in om samen met de ouders het kind te observeren tijdens het spel, hen te ondersteunen in de opvoedingsaanpak en hen te helpen bij de zoektocht naar meer gespecialiseerde hulpverlening.

2.2.2 Diversiteit binnen de doelgroep van Inloopteam Samik

De doelgroep van Inloopteam Samik en dus ook van SAH is heel divers. Dat willen we in deze bespreking verder duiden. De diversiteit binnen de doelgroep weerspiegelt de diversiteit in de wijk Antwerpen-Noord, dat een groot deel uitmaakt van het werkingsgebied van SAH (Eerstelijnszone Antwerpen Centrum, 2022). Het enige wat de gezinnen vaak gemeenschappelijk hebben, is dat ze een kwetsbaarheid hebben. We bespraken al in de sectie over het 'ontstaan van de aanmeldingssituaties' dat er ook diversiteit is op het vlak van de reden waarom de gezinnen zo kwetsbaar zijn. De gezinnen kunnen daarnaast onderling van elkaar verschillen op het vlak van:

- Hun migratieachtergrond. Zo hebben wij met SAH in het verleden gezinnen begeleid met een migratieachtergrond van Somalië, Suriname, Afghanistan, Irak, Marokko, Turkije, Slowakije, Roemenië, Armenië, Tibet, Mexico, etc. Ouders kunnen bijvoorbeeld eerste- of tweedegeneratiemigranten zijn van wie de kinderen al dan niet in België zijn geboren. Er melden zich ook gezinnen aan die afkomstig zijn uit België.
- De soorten gezinssamenstellingen, bijvoorbeeld: kerngezinnen, eenoudergezinnen en nieuw samengestelde gezinnen.
- De grootte van het gezin.
- De eigen opvoedingsgeschiedenis van ouders. Er zijn ook verschillen tussen partners.
- Taalkundige achtergrond. Zo is de moedertaal gekoppeld aan het land van origine, en is voor sommige gezinnen Nederlands dus niet de eerste taal. Het Nederlands is soms zelfs de derde of vierde taal, na het Engels en/of Frans.
- Culturele achtergrond, bijvoorbeeld in normen, waarden, gewoontes en tradities. We merkten bijvoorbeeld tijdens huisbezoeken bij een gezin met Marokkaanse origine dat het bij hen gebruikelijk is om je schoenen uit te doen vooraleer je het huis betreedt, als teken van respect.
- Religieuze achtergrond. Er zijn gezinnen die gelovig zijn (katholiek, orthodox, moslim, protestants, etc.) en ook gezinnen die niet gelovig zijn.

Vanuit Inloopteam Samik stellen we vast dat er bij de gezinnen weinig verschillen zijn op het vlak van sociaal-economische achtergrond. Ouders hebben een eerder laag inkomen, omdat ze moeten rondkomen met een leefloon en/of een inkomen van 1 ouder. We weten uit omgevingsanalyses dat Antwerpen-Noord, als deel van het werkingsgebied van SAH, een van de meest kansarme wijken van Antwerpen is. Zo groeit 52% van de kinderen op in kansarmoede (Eerstelijnszone Antwerpen Centrum, 2022).

De ouders die we begeleiden zijn overwegend laagopgeleid. Af en toe zijn er ouders die hoogopgeleid zijn, die bijvoorbeeld in het land van origine als laborant werkten, maar van wie het diploma in België niet wordt erkend. Daardoor werken ze voor een lager inkomen, bijvoorbeeld als poetshulp, en/of moeten ze een nieuw diploma halen.

Diversiteit brengt uitdagingen met zich mee

De diversiteit binnen de doelgroep brengt bepaalde uitdagingen met zich mee. We beschrijven verder enkele voorbeelden van uitdagingen en hoe we ermee omgaan. Op het vlak van taal bijvoorbeeld moeten we ons behelpen in het Engels en/of Frans als Nederlands geen optie is en kunnen we creatief zijn met de ondersteuning van non-verbale communicatie (gebaren, gezichtsuitdrukkingen...). Een andere uitdaging is dat we vaak niet weten met welke trauma's het gezin in het verleden te maken had. Gezinnen starten tijdens de begeleiding hierover soms zelf een gesprek. Dan is het de kunst om er gepast op te reageren. Gezien de complexiteit van zulke situaties kan het als begeleider een meerwaarde zijn om de casus te bespreken tijdens intervisie- of supervisiemomenten. Op het belang van de ondersteunende rol van intervisie en supervisie gaan we in hoofdstuk 4 over de 'voorwaarden van uitvoering' nog dieper in.

Een laatste voorbeeld van een uitdaging is het lage inkomen van het gezin. De gezinsbegeleider brengt ieder huisbezoek spelmateriaal mee. Gezinnen leren daardoor specifiek speelgoed kennen en zijn vaak geïnteresseerd om het zelf aan te kopen. Omdat hun budget beperkt is, is dat vaak niet mogelijk in speelgoedwinkels. De gezinsbegeleider gaat om met die uitdaging door regelmatig speelgoed dat ze tijdens een huisbezoek gebruiken te ontfemen aan het gezin.

Door tijdens het huisbezoek hetzelfde spel te spelen weten de gezinsleden hoe het spel gespeeld wordt. Door het uitleensysteem worden daarnaast ouders meteen op hun ouderrol en verantwoordelijkheid aangesproken, zij zorgen er namelijk mee voor dat het speelgoed in dezelfde staat terugkeert.

Verder geven we bij SAH de ouders en kinderen ook altijd aandacht en erkenning voor de moeilijkheden die ze ervaren en de bijbehorende emoties. We weten uit het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) dat ouders van gekwetste gezinnen dat nodig hebben om het welbevinden te verbeteren. Dat welbevinden van ouders speelt een grote rol in hun opvoedingsfunctioneren. Zorg voor de nood van de ouders is dus een voorwaarde voor de zorg voor de kinderen (Geenen & Corveleyn, 2010). Zo proberen we met deze SAH-aanpak die kwetsbaarheden een plaats te geven om daarnaast opvoedingsondersteuning te kunnen bieden.

Bovendien benadrukken Geenen en Corveleyn (2010) dat de begeleiding van maatschappelijk kwetsbare gezinnen rekening moet houden met een langzaam proces. Hoe meer de mensen gekwetst werden in het verleden, hoe langzamer het proces gaat vooraleer zij weer de regie over hun eigen leven kunnen opnemen. Het is dus ook altijd nodig om de begeleiding af te stemmen op het tempo van dit proces en de noden van de gezinnen (Geenen & Corveleyn, 2010). Binnen SAH houdt de gezinsbegeleider hier rekening mee door het tempo van het proces van het gezin aan te voelen en te respecteren.

Over het algemeen kunnen we stellen dat we met de specifieke situatie van het gezin en de bijbehorende moeilijkheden rekening houden door empowerend, participatief en op maat van elk gezin te werken. Voor de duiding van die termen verwijzen we naar de verdere bespreking van de uitgangspunten (2.4). De gezinsbegeleider van SAH houdt hier rekening mee.

2.2.3 Een casusbeschrijving uit de praktijk van SAH

De verpleegkundige van Kind en Gezin meldt een gezin van Marokkaanse origine met 2 jonge zonen (2 jaar en 4 jaar) aan. De moeder nam al deel aan een Triple P-cursus. De aanmeldingssituatie: het oudste zoontje van 4 jaar blijft ongehoorzaam gedrag stellen en dat zorgt voor spanningen binnen het gezin. De ouders vragen hoe ze het gedrag kunnen aanpakken. De gezinsbegeleider komt een eerste keer op huisbezoek en bij het spelen is zichtbaar dat het zoontje meegaand is tijdens het spel, hij is geboeid door het 'nieuwe' en hij krijgt veel aandacht van de moeder. De vader en het jongere zoontje spelen ook mee. Na 6 weken vlot spel en met veel aanmoediging van de ouders voor het zoontje, haakt het zoontje plots af. Hij ontwikkelt regelmatig woedebuien. Er wordt zichtbaar dat beide ouders niet overeenkomen in hun opvoedingsaanpak. De moeder geeft het zoontje vaak zijn zin, terwijl de vader duidelijker grenzen trekt en hier consequent in is. De gezinsbegeleider maakt dat verschil bespreekbaar met de ouders.

Er ontstaat onverwachts een crisissituatie waarbij de vader een korte periode in de psychiatrie belandt. Tijdelijk staat de moeder er alleen voor met haar 2 zonen. Dat is moeilijk, waardoor de zorg voor de kinderen voorrang krijgt op de aanpak van het gedrag. Het is een moeilijke situatie, de moeder focust voornamelijk op de zorg. De uitdaging van de gezinsbegeleider ligt erin om de huisbezoeken anders in te vullen.

De begeleider vermindert de frequentie van het spel, houdt het spel kort en zorgt ervoor dat het spel focust op de positieve gezinsinteracties. Dat laatste doet hij door het plezierige element van het samenspelen te benadrukken, om zo de ontwikkeling van woedebuien te vermijden. Na 'gestructureerd' spel, waarbij de gezinsbegeleider duidelijk de leiding neemt, bijvoorbeeld bij een gezelschapsspel voor jonge kinderen, wordt er ruimte gemaakt voor vrij spel. Dat houdt in dat de kinderen hun eigen gang kunnen gaan en hun verbeelding kunnen gebruiken, bijvoorbeeld bij het spelen met Duplo. De moeder en de gezinsbegeleider spelen wel mee en blijven betrokken.

Verder kiest de gezinsbegeleider ervoor om meer gesprekken met de moeder apart te houden. Die gesprekken gaan over de onmacht ten opzichte van haar oudste zoontje, de verhouding met haar partner, haar culturele achtergrond en de eigen opvoedingsgeschiedenis.

Wanneer de vader weer naar huis komt na zijn verblijf in de psychiatrie krijgt hij van een gespecialiseerde organisatie dagelijks begeleiding voor zijn eigen problematiek. Met SAH werken we verder met kort en plezierig spel met alle gezinsleden, afgewisseld met huisbezoeken met oudergesprekken over het ouderschap en de eigen opvoedingsgeschiedenis. Dat doet de gezinsbegeleider door het gebruik van de Duplomethodiek van Diekmann (Doornik, 2021). Op die manier komt er bij de ouders inzicht in de oorsprong van hun eigen opvoedend handelen en groeit het begrip over elkaars handelen. Dat vormt de basis voor hernieuwde verbinding, zowel in de relatie als in de ouderrol. Hun opvoedingsaanpak wordt op elkaar afgestemd door middel van duidelijke afspraken, met succes.

2.2.4 Betrokkenheid van de doelgroep

De gezinnen die SAH-begeleiding krijgen zijn niet zozeer betrokken bij de ontwikkeling van SAH op zich. We betrekken hen uiteraard wel bij de hulp die ze krijgen. Ouders blijven daarbij altijd eigenaar van het proces dat zij aangaan en we zien hen als expert in de opvoeding van hun kind. Het belang hiervan voor de doelgroep werd ook duidelijk uit het onderzoek van Geenen (2010). Zij beschrijft dat ouders met een lage economische status inspraak bij de hulp die ze krijgen heel belangrijk vinden, zeker wanneer hun kind erbij betrokken is.

In het verleden werden de gezinnen die een SAH-begeleiding volgden ook betrokken bij 2 onderzoeken die de praktijk evalueerden vanuit de onderzoeksvraag naar de impact van SAH op het gezin en naar de mate waarin SAH bijdraagt aan een duurzame relatieontwikkeling tussen ouder en kind in kansarme gezinnen. In hoofdstuk 3 bespreken we uitgebreid de argumenten vanuit die onderzoeken.

2.3 Wat wil je bereiken: doelen

2.3.1 Hoofddoel en subdoelen

Hoofddoel: de gezinsrelaties zijn verbeterd binnen een termijn van 1 jaar

Het hoofddoel van SAH is de gezinsrelaties verbeteren. We verwachten dus dat het gezin binnen een periode van 1 begeleidingsjaar zelf aangeeft minder opvoedingsspanning en bijbehorende relatiespanningen te ervaren. Dat zou ook betekenen dat de gezinsleden aangeven dat er minder conflicten in de gezinsrelaties zijn en/of dat ze minder opvoedingsmoeilijkheden ervaren. Belangrijk: om dat hoofddoel te bereiken focussen we tegelijkertijd op 5 subdoelen die we verder uitgebreid bespreken.

Het hoofddoel heeft een tweevoudig effect. Het eerste beoogde effect is dat we een escalatie in de gezinsrelaties en complexe opvoedingsproblemen in de toekomst vermijden. Een tweede beoogde effect is een positieve impact op de ontwikkeling van deze kinderen die opgroeien in kwetsbare omstandigheden. We weten namelijk uit de bespreking van het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) dat armoede een grote impact heeft op de ontwikkeling van kinderen. Door te werken richting dit hoofddoel en daarbij tegelijkertijd te focussen op onderstaande subdoelen willen we die negatieve impact op de ontwikkeling van kinderen zoveel mogelijk verkleinen. Psycho-educatie, in de vorm zoals hieronder beschreven, speelt daarbij een belangrijke rol (Geenen & Corveleyn, 2010).

Subdoel 1: Er zijn herhaaldelijk positieve interacties tussen ouder en kind

Het samenspelen is plezierig voor zowel ouder als kind en brengt (opnieuw) positiviteit in het gezin. Concreet moedigt het samenspelen positieve interacties aan tussen ouders en kinderen, ouders onderling en kinderen onderling. We verwachten dus dat de gezinnen op het einde van de begeleiding frequenter positief met elkaar interageren dan op het moment van de aanmelding. Daarnaast nemen we de informatie van tijdens het intakegesprek en wat er zichtbaar is tijdens de huisbezoeken in de kennismakingsfase mee als referentie- en vergelijkingspunt.

Dit is een subdoel met een tweevoudig effect. Specifiek voor de verhouding tussen ouders en kinderen is een eerste beoogd effect van dit subdoel dat kinderen (weer) in beeld komen bij de ouders. De begeleider poogt de spreekbuis te zijn van de kinderen en hen weer in beeld te brengen door bijvoorbeeld de noden en het verdriet dat zichtbaar wordt tijdens het spel te vertalen naar de ouders toe. Zoals al besproken in het hoofdstuk over de 'probleem- en vraagstelling', ervaren maatschappelijk kwetsbare ouders veel stress en daardoor hebben ze minder oog voor de noden van hun kind (Geenen & Corveleyn, 2010). Een van de bevindingen van het evaluatieonderzoek van SAH van Aliaj et al. (2019) is dat ouders zelf aangeven dat zij op een andere manier leren kijken naar hun kind. Het samenspelen zorgt ervoor dat de ouder in de wereld van het kind treedt.

Een tweede beoogde effect dat daarmee samenhangt, is dat de betrokkenheid van ouders op hun kinderen vergroot wordt. Door te spelen en positieve interacties aan te moedigen kan een ouder bijvoorbeeld sneller positieve en gerichte aandacht geven aan het kind. Ouders geven in dat evaluatieonderzoek ook aan dat zij door SAH meer praten met hun kinderen en ze leerden beter naar hen te luisteren. We weten uit de theorie van de opvoedingsdriehoek van Webster-Stratton (1999) dat onder andere ouderlijke betrokkenheid aan de basis ligt van een gezonde positieve opvoeding (Bolt, 2017).

Subdoel 2: Positieve en negatieve gezinsinteracties zijn bespreekbaar gemaakt

Tijdens het spelen worden de interactiepatronen in het gezin zichtbaar. De begeleider ziet namelijk heel wat gebeuren. Voorbeelden hiervan zijn:

- Hoe gaan broertjes en zusjes met elkaar om?
- Hoe reageren de ouders op de kinderen bij (on)gewenst gedrag?
- Hoe reageren de kinderen op de ouders wanneer een ouder een kind een compliment geeft?
- Wie neemt de leiding in het spel op zich? Wat is de reactie van de andere gezinsleden daarop?
- Wie gedraagt zich eerder terughoudend? Wat is de reactie van de andere gezinsleden daarop?

Vervolgens kan de gezinsbegeleider tijdens een specifieke interactie, positief of negatief, onmiddellijk ingrijpen en wat hij ziet bespreken. We verwachten dus dat alle positieve en negatieve gezinsinteracties die tijdens de begeleiding zichtbaar worden, worden besproken en de gezinsleden daardoor aangemoedigd worden om in de toekomst zelf die observaties te maken en te bespreken.

Dat we gezinsinteracties bespreekbaar maken, moet gezinsleden inzicht geven in die interacties. Op die manier kunnen we samen met de gezinsleden werken aan relatiespanningen en is er perspectief op het verbeteren van de gezinsrelaties op termijn (hoofddoel).

Subdoel 3: De bestaande opvoedingsvaardigheden en -kennis van de ouders zijn versterkt en uitgebreid

Wanneer ouders inzicht hebben in de positieve en negatieve gezinsinteracties (effect van subdoel 2) is er een voorwaarde vervuld om verandering in gang te zetten. We weten dat ouders uit de doelgroep van SAH vaak geen bruikbare opvoedingsmodellen hebben die hen helpen bij het omgaan met de kinderen (Geenen & Corveleyn, 2010). Daarom wil de begeleider eerst zicht krijgen op de bestaande opvoedingsvaardigheden en -kennis door dat te bevragen en te observeren.

De begeleider voert daarnaast eventueel bijkomende verdiepende gesprekken rond de eigen opvoedingsgeschiedenis. We weten uit het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) dat maatschappelijk kwetsbare ouders hun eigen opvoedingsgeschiedenis vaak negatief evalueren. Zo kan er bijvoorbeeld dieper ingegaan worden op wat ouders willen veranderen in de opvoeding van hun kinderen ten opzichte van de eigen opvoeding. Er kan eveneens aandacht zijn voor wat ouders willen meenemen uit hun eigen opvoeding. Daardoor krijgen ouders inzicht in hun opvoedingsvaardigheden en het verband met hun eigen opvoeding.

Bovendien kan er aan psycho-educatie gedaan worden en kan er bijvoorbeeld dieper ingegaan worden op het spel materiaal dat de gezinsbegeleider meebrengt. Ouders krijgen daardoor meer inzicht in het soort materiaal dat specifieke ontwikkelingsdomeinen stimuleert en voor welke leeftijd het materiaal gepast is.

De begeleider zoekt vervolgens samen met de ouders naar een aangepaste opvoedingsaanpak die afgestemd is op de aanwezige gezinsinteracties en de ontwikkelingsnoden van het kind. Zo worden bestaande opvoedingsvaardigheden aangemoedigd, versterkt en indien nodig aangepast en gecombineerd met nieuw aangeleerde opvoedingsvaardigheden. We verwachten dus dat tegen het einde van de begeleiding de opvoedingsaanpak van de ouders is aangepast en dat we een mix zien van bestaande opvoedingsvaardigheden die versterkt zijn en nieuwe opvoedingsvaardigheden.

Die aangepaste opvoedingsaanpak proberen we uit tijdens de spelmomenten. Ouders doen daardoor (succes)ervaringen op. We noemen SAH om die reden ook wel een ervaringsgerichte vorm van opvoedingsondersteuning. Als het nodig is kunnen we de besproken opvoedingsaanpak nog aanpassen na evaluatie. Om het ervaringsgerichte kenmerk van SAH te verduidelijken, verwijzen we naar het praktijkvoorbeeld uit de inleiding, waar we de SAH-begeleiding van een Afghaans gezin bespraken. Nadat die ouders inzicht hadden gekregen in hun verschillende opvoedingsaanpak (moeder stelde geen grenzen, vader wel) werden er met hen huisregels afgesproken met bijbehorende consequenties voor als hun dochter van 4 de regels niet volgde. Tijdens de wekelijkse spelmomenten kreeg de moeder oefenkansen om consequent regels op te volgen. Binnen de context van het spelen ging het over regels zoals 'wij blijven zitten tijdens het spel'. Hoe vaker de moeder naar haar dochter toe een grens stelde, hoe duidelijker het voor het meisje werd wat er verwacht werd. De moeder ervoer succes, het meisje luisterde beter.

Dit is een subdoel met een tweevoudig effect. Een eerste beoogde effect is dat ouders na de begeleiding bewuster hun eigen opvoedend handelen gaan evalueren en vormgeven. Een tweede beoogd effect is de versterking van ouders in hun ouderrol. Ouders van de doelgroep van SAH hebben vaak een laag zelfbeeld en weinig vertrouwen in zichzelf als ouder door negatieve ervaringen in de opvoedingsgeschiedenis (Geenen & Corveleyn, 2010). De gezinsbegeleider versterkt ouders in hun ouderrol door de aandacht te leggen op dat wat al goed gaat. Ouders die zich aangesproken voelen op hun krachten voelen zich gewaardeerd, dat is eens zo belangrijk bij de kwetsbare doelgroep van SAH. Daardoor kan het zelfvertrouwen van ouders groeien en staan ze (opnieuw) in hun kracht. Ouders durven vervolgens in de opvoeding meer een hiërarchische positie ten opzichte van hun kinderen in te nemen, met name de ouderrol (Geenen & Corveleyn, 2010).

Dat effect merkten we bijvoorbeeld bij de SAH-begeleiding van het Afghaanse gezin uit het praktijkvoorbeeld in de inleiding. Daar gaf de moeder aan dat ze meer waardering in haar ouderrol ondervond en dat ze voelde dat ze gegroeid was in haar opvoedingsvaardigheden en ze meer zelfvertrouwen had als ouder.

Subdoel 4: Het eigen sociale netwerk van de ouders in functie van de kinderen is versterkt en uitgebreid

De begeleider zet niet alleen in op de bovenstaande subdoelen, maar heeft ook aandacht voor het herstel en/of de verbreding van het sociale netwerk van de ouders. We weten uit het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) dat maatschappelijk kwetsbare gezinnen een beperkt sociaal netwerk hebben en ze doorgaans niet met opvoedingsvragen terecht kunnen bij hun informele kring. Gezinsbegeleiders willen daarom het bestaande sociale netwerk versterken en uitbreiden. Ze hebben oog en oor voor de personen in het netwerk die ondersteuning (kunnen) bieden aan de ouders en moedigen ouders aan om contacten te onderhouden en/of te vernieuwen. Om het bestaande netwerk in kaart te brengen gaan ze er een gesprek over aan met de ouders. Daarbij kunnen ze gebruikmaken van verschillende tools zoals het genogram (volgens de methode van McGoldrick en Gerson, 1985), het ecogram (volgens de methode van Herman, 2009) en de Duplomethodiek (volgens de methode van Diekmann).

Wanneer de ouder bijvoorbeeld ondersteuning zoekt voor de opvang van de kinderen, kan de begeleider zoeken in het bestaande netwerk naar personen die dat op zich kunnen nemen. Het is ook mogelijk dat de begeleider mee zoekt naar nieuwe personen die de ondersteuning op zich kunnen nemen (zoals ouders aan de schoolpoort die in de buurt van het gezin wonen), om het sociale netwerk van de ouder uit te breiden. We verwachten dus dat ouders tegen het einde van de begeleiding inzicht hebben in wie er zich in het eigen, al dan niet uitgebreide, sociale netwerk in functie van de kinderen bevindt en hoe ze zelfstandig op de ondersteuning van die personen een beroep kunnen doen indien nodig.

Het beoogde effect van dit subdoel is dat ouders meer draagkracht hebben voor de opvoeding van de kinderen. We weten namelijk dat maatschappelijk kwetsbare ouders een eerder beperkt netwerk hebben (Geenen & Corveleyn, 2010).

Subdoel 5: Het professionele netwerk van de ouders in functie van de opvoeding van de kinderen is versterkt en uitgebreid

Ten slotte besteedt de begeleider aandacht aan de versterking en uitbreiding van het professionele netwerk van de ouders in functie van de opvoeding van de kinderen. We weten dat maatschappelijk kwetsbare gezinnen wel formele steunbronnen ter beschikking hebben, maar dat ze weinig daarvan als steun ervaren omdat het nodige vertrouwen ontbreekt (Geenen & Corveleyn, 2010). De gezinsbegeleider zal inzetten op het herstellen van dat vertrouwen. Daarnaast stimuleert hij of zij de sociale vaardigheden van ouders in contacten met andere diensten gerelateerd aan opvoeding en de leefwereld van kinderen. De SAH-begeleider doet dat bijvoorbeeld door enkele keren mee aanwezig te zijn bij contacten met de school of het CLB. Parallel aan de verwachting bij subdoel 4, verwachten we hier dat de ouders tegen het einde van de begeleiding inzicht hebben in wie er zich in het, al dan niet uitgebreide, professionele netwerk in functie van de opvoeding van de kinderen bevindt en hoe ze zelfstandig een beroep kunnen doen op die diensten indien nodig. Daarnaast verwachten we dat het vertrouwen in bestaande steunbronnen is hersteld. Het beoogde effect daarbij is dat ouders zich zelfverzekerder voelen in contacten met andere diensten.

2.3.2 Afsluitende opmerkingen

De verschillende doelen hebben een overlappend karakter en kunnen elkaar versterken. Een vooruitgang op het ene doel kan dus positieve veranderingen met betrekking tot het andere doel met zich meebrengen. Dat werkt ook in de omgekeerde richting.

Daarnaast vormen de algemene doelen, samen met de uitgangspunten die we in het volgende hoofdstuk bespreken, het kader waarbinnen we SAH toepassen. Die doelen zijn dus richtinggevend voor het begeleidingstraject en ook voorwaarden voor een kwalitatieve en effectieve begeleiding. Wanneer we het relationele aspect bijvoorbeeld niet in acht zouden nemen, dan zou het unieke karakter van 'Spel als hulp' verloren gaan.

2.4 Uitgangspunten van je praktijk

De visie van SAH is gebaseerd op de contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy, het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) en het onderzoek van *adverse childhood experiences* (ACE). De rode draad door de visie is de erkenning van de impact van maatschappelijke kwetsbaarheid, waaronder de impact van (kans)armoede, met name op het gezinsleven, de gezinsrelaties, de kindontwikkeling en het opvoedingsfunctioneren van ouders. In hoofdstuk 3 over de 'onderbouwing' gaan we concreter in op hoe die theorieën een inspiratiebron zijn voor SAH.

De volgende uitgangspunten geven vorm aan de aanpak die we met SAH hanteren:

- Het aanbod is vrijwillig, niet vrijblijvend. Een gezin kiest bewust voor een vrijwillige aanmelding bij SAH. Daarbij verwachten we de medewerking en het engagement van ieder gezinslid, waardoor het aanbod niet vrijblijvend is.
- We bieden maatzorg. We stemmen de individuele begeleiding af op de specifieke vragen en noden van alle gezinsleden. Daarbij mogen we de vragen en noden van de kinderen niet vergeten. Indien nodig maken we de vertaalslag naar ouders en andere betrokken diensten. Bij het op maat werken verliezen we ook de bredere context en de samenhang van de verschillende levensdomeinen niet uit het oog.
- We werken empowerend. We gaan op zoek naar wat ouders en kinderen wel kunnen en naar wat wel goed loopt in het gezin. Dat positieve versterken we. We focussen op situatieverbetering in plaats van te focussen op problemen. We werken daarbij met kleine stappen en zijn tevreden met ieder (klein) succes.
- We werken participatief. De gezinsbegeleider gaat een samenwerking aan met de ouders en op die manier kunnen ze meedenken en beslissen over alle stappen die we in het begeleidingsproces nemen. Daarnaast nemen ouders actief deel aan het spel om tegen het einde van het begeleidingsproces zelf de leiding in het spel op zich te nemen.
- We werken ervaringsgericht. We zien de spelmomenten als oefenmomenten, waarbij ouders de kans krijgen om hun aangepaste opvoedingsaanpak uit te proberen en nieuwe ervaringen op te doen om die aanpak verder vorm te geven.
- Wij geloven in de kracht van *home-based* werken. We gaan op bezoek bij het gezin thuis. Het gezin bevindt zich op vertrouwd terrein, waardoor ze zich letterlijk en figuurlijk 'thuis' voelen. Gezinsbegeleiders voegen zich in als gast, waarbij zij het gezin respecteren in zijn autonomie. Door op huisbezoek te gaan en dat te combineren met spelen als een spontaan gebeuren zien ze veel van de gezinsinteracties en de relaties.

2.5 Opbouw van je praktijk

Het begeleidingstraject van SAH kunnen we opdelen in 3 grote fasen: de kennismakingsfase (fase 1), de begeleidingsfase (fase 2) en de afrondingsfase (fase 3). Voorafgaand aan de start van het begeleidingstraject is er ook een aanmeldingsfase (fase 0) en ter afsluiting een nazorgfase (fase 4). We beschrijven elke fase concreet.

2.5.1 Duur van een SAH-begeleiding

De begeleiding bestaat uit een veertigtal huisbezoeken. Ze duurt ongeveer een jaar, rekening houdend met ziektes en vakantieperiodes van het gezin en de begeleider. De begeleidingsduur is 1 jaar omdat we weten dat gedragspatronen van een gezin en gezinsdynamieken binnen een termijn van 1 jaar positief kunnen veranderen en dat het ook een goede termijn is om die veranderingen te bestendigen (Bolt, 2017). Soms zijn de doelstellingen van een gezin sneller bereikt, maar dan zetten we een begeleiding niet meteen stop. Het is aangewezen om toch langer te begeleiden om de hernieuwde patronen te bestendigen (Bolt, 2017). Voor enkele gezinnen is een eenjarige begeleiding te kort, vaak omdat we door complexe problematieken moeilijker rond de doelen kunnen werken. Op dat moment schatten we in wat het meest aangewezen is: een doorverwijzing naar vervolfbegeleiding of een verlenging van de begeleiding met enkele maanden. Alleen in die uitzonderlijke situaties kan het begeleidingstraject dus verlengd worden. We beseffen dat er op dat moment andere nieuwe gezinnen aan het wachten zijn om een begeleiding te starten. Daarom proberen we altijd om een verlenging te vermijden en als we er toch voor kiezen om ze in duur te beperken. 1 jaar begeleiding blijft dus de richtlijn.

2.5.2 SAH in fasen

Fase 0: De aanmeldingsfase

De aanmeldingsfase heeft als doel in te schatten of een gezin in aanmerking komt voor een SAH-begeleiding. De duurtijd van die fase is afhankelijk van de wachtlijst.

Aanmelding

Zoals we al in het hoofdstuk over de 'doelgroep' (2.2) hebben beschreven, komen gezinnen bij SAH terecht via een aanmelding door professionele aanmelders of stellen zij zelf de vraag. Dat contact gebeurt telefonisch, via mail of via een persoonlijk gesprek in de centrale werkplaats van de begeleider. De duur en frequentie van het contact is afhankelijk van het gebruikte medium.

In de loop van de jaren heeft Inloopteam Samik een lijst opgebouwd van gegevens waarvan bleek dat het belangrijk is om ze te kennen bij aanmelding:

- naam gezin
- naam, rol en contactgegevens aanmelder
- naam en geboortedatum kind(eren)
- contactgegevens gezin: adres en telefoonnummer
- communicatietaal tijdens de begeleiding
- aanmeldingssituatie(s) en aanmeldingsvragen van het gezin

- aanmeldingssituatie(s) en aanmeldingsvragen van de aanmelder (indien verschillend van die van het gezin)

Na de aanmelding bekijkt het team onder leiding van de teamcoördinator de gegevens om na te gaan of een gezin voldoet aan de vooropgestelde indicaties en contra-indicaties (zie 2.2).

Wachtlijst

Wanneer een gezin in aanmerking komt voor SAH nemen we opnieuw contact op met de aanmelder om te laten weten dat het gezin op de wachtlijst is geplaatst. We geven op dat moment ook een schatting van de wachttijd mee. De duurtijd van de wachtlijst is afhankelijk van het aantal aanmeldingen eerder dat jaar. Die kan oplopen aangezien iedere begeleiding normaal 1 jaar duurt en iedere begeleider in het team een maximum aantal gezinnen heeft die hij of zij kan begeleiden.

Fase 1: de kennismakingsfase

De kennismakingsfase duurt 6 weken en heeft als doel dat het gezin en de begeleider elkaar leren kennen en ze vertrouwen opbouwen. Deze fase start vanaf het intakegesprek. Nadien zijn de spelmomenten een uitgelezen kans om verder kennis te maken. Tegen het einde van deze eerste fase leggen we in het doelenplan concrete doelen met bijbehorende acties vast voor het verdere begeleidingstraject. De contacten binnen deze kennismakingsfase vinden wekelijks plaats bij het gezin thuis. Elk huisbezoek duurt 1 uur.

Intakegesprek

Wanneer een gezin de wachttijd doorlopen heeft, vindt er samen met het gezin, de aanmelder (indien dat niet het gezin zelf is) en de gezinsbegeleider een eerste gesprek plaats: het intakegesprek. Als het gezin ervoor openstaat, vindt dat gesprek plaats bij het gezin thuis. Soms spreekt het gezin liever af op een andere vertrouwde locatie, bijvoorbeeld op de school van de kinderen.

In dit eerste gesprek legt de gezinsbegeleider de manier van werken uit binnen SAH en bevroegt hij of zij de aanmeldingssituatie en aanmeldingsvragen, waar we in 2.1 al dieper op ingingen. Wanneer de wederzijdse verwachtingen op elkaar zijn afgestemd en iedereen akkoord gaat, kunnen we de begeleiding opstarten. De gedetailleerde leidraad die we gebruiken voor dit gesprek vind je terug in bijlage A. Die dient als hulpmiddel en is vooral richtinggevend bedoeld. Elk intakegesprek verloopt op een andere manier. Er moet ruimte blijven voor flexibiliteit in de vraagstelling en het verloop.

Infofiche en contactnota's

Na het intakegesprek maken we een infofiche van het gezin aan. Daarin staat de belangrijkste basisinfo van het gezin, zoals de namen van de gezinsleden en de contactgegevens. Dat kan handig zijn om gedurende de begeleiding het overzicht te behouden en om als team op terug te vallen wanneer een gezinsbegeleider bijvoorbeeld onverwachts afwezig is. In bijlage B is een template van de infofiche toegevoegd.

Daarnaast maken we na ieder contact (intakegesprek, huisbezoek, telefoongesprek...) een kort verslag. Die verslagen noemen we de contactnota's. Een verslag vermeldt wie betrokken was bij een contact en de inhoud en het verloop van een contact, zoals het verloop van een spelmoment. In bijlage C is een template van de contactnota's toegevoegd.

Spelmomenten

In de kennismakingsfase introduceren we de spelmomenten. Kinderen zijn vaak vanaf het eerste moment enthousiast. Ouders moeten vaak wennen aan de verwachting dat zij meespelen, ook al hebben we die verwachting duidelijk gemaakt bij het intakegesprek.

Vanuit hun cultuur en/of de armoedeproblematiek zijn ze het vaak niet gewoon om samen met hun kinderen te spelen (Geenen & Corveleyn, 2010). We moedigen de ouders aan, maar verplichten hen niet om mee te doen. Ze mogen de eerste huisbezoeken ook een observerende houding aannemen, als zij zich daar comfortabeler bij voelen. Het belangrijkste is dat ze betrokken zijn bij het spelgebeuren. Na enkele huisbezoeken blijken zij vaak even enthousiast als hun kinderen, waardoor meespelen geen probleem vormt. Gezinsbegeleiders nemen in het begin van het begeleidingstraject bewust de leiding tijdens de spelmomenten. In een volgende fase geven ze die leidersrol door aan de ouders.

Het SAH-team beschikt over een uitgebreide speelgoedcollectie die we opslaan in de centrale werkplaats van de begeleider. De begeleider maakt elke week een selectie en neemt het gekozen speelgoed mee naar het gezin. Het speelgoed kiezen we op basis van de leeftijd van de kinderen, het ontwikkelingsniveau van de kinderen en de persoonlijke doelen waaraan ze werken. Wanneer het opvalt dat voor een kind bijvoorbeeld cognitieve stimulatie wenselijk is, dan kan de begeleider ervoor kiezen om een (beginners)puzzel mee te brengen. Wanneer er bijvoorbeeld gewerkt wordt rond samenspelen kan de begeleider ervoor kiezen om een (eerste) gezelschapsspel mee te brengen. We nemen tijdens de eerste huisbezoeken veel verschillende spelmaterialen mee om de spelvoorkeuren en het ontwikkelingsniveau van de kinderen te leren kennen. Na enkele huisbezoeken kunnen de kinderen en de ouders een spel kiezen. We zorgen altijd voor afwisseling tussen individueel spel en samenspel. We wisselen ook af tussen gestructureerd spel en vrij spel. Om het overzicht te behouden van het al gebruikte spelmateriaal bestaat er een template waarin de begeleider het gekozen spelmateriaal per huisbezoek kan opsommen. Hetzelfde document gebruikt de begeleider om een overzicht te houden over het aantal huisbezoeken. De template is toegevoegd in bijlage D.

Observaties

In deze fase besteden we veel aandacht aan observaties tijdens de spelmomenten. Het gaat over observaties van de interacties en ontwikkelingen die tijdens het spel zichtbaar worden, bijvoorbeeld de relatiespanningen in het gezin. De gezinsbegeleider observeert wat er speelt in het gezin.

Psycho-educatie

De gezinsbegeleider informeert de ouders ook over leeftijdsgebonden ontwikkelingen van het kind, al dan niet verbonden aan spel. Er is dus ruimte voor psycho-educatie. Zoals eerder besproken krijgen ouders daardoor meer inzicht in het soort materiaal dat specifieke ontwikkelingsdomeinen stimuleert en voor welke leeftijd het materiaal gepast is.

Daarnaast beginnen we opvoedingsadvies te geven. Wanneer ouders zich tijdens het samenspelen bijvoorbeeld zorgen maken over de ruzies van hun kinderen van 2 en 3 jaar, kan de begeleider verduidelijken dat het normaal is dat kinderen van die leeftijd nog niet kunnen samenspelen. Daarnaast kunnen we bijvoorbeeld samen met de ouders nadenken over wat er in het verleden al werkte om de ruzies aan te pakken. Op basis van die antwoorden kunnen ze verder nadenken over concrete acties voor het bijbehorende doel.

Vertrouwen opbouwen

Een vertrouwensrelatie opbouwen is in deze beginfase van de begeleiding heel belangrijk. Vanaf het eerste contact met het gezin werken we daaraan. Tijdens de huisbezoeken voegen gezinsbegeleiders zich in als gast in de thuisomgeving en raken ze dus ook aan de privacy van het gezin. Hoever het gezin de begeleider zal toelaten, hangt af van het vertrouwen dat in de hulpverleningsrelatie wordt opgebouwd. Vanuit een basishouding moeten begeleiders inspanningen doen om dat vertrouwen op te bouwen zodat ze uiteindelijk het mandaat van het gezin krijgen om tijdens de begeleidingsfase te mogen ingrijpen op het gezinsfunctioneren. Ze moeten er rekening mee houden dat de ouders expert blijven van hun kinderen en de opvoeding (Bolt, 2017). We bouwen bij SAH bijvoorbeeld vertrouwen op door tijdens de spelmomenten de gezinsleden bevestiging te geven bij wat zij goed doen. Ouders expliciet bevestigen in hun aanpak is dan ook een voorbeeld van wat we volgens Bolt (2017) kunnen gebruiken om een vertrouwensrelatie met het gezin op te bouwen.

Doelenplan

Tegen het einde van de kennismakingsfase stellen we samen met de ouders een persoonlijk doelenplan op waarbij we concrete doelen met bijbehorende acties voor het verdere begeleidingstraject vastleggen. In de eerste plaats houden we bij de keuze en de formulering van de persoonlijke doelen rekening met de algemene doelen van SAH om het kader waarin gewerkt wordt niet uit het oog te verliezen. In de tweede plaats hangen die doelen samen met de aanmeldingsvragen van het gezin. Wanneer de aanmeldingsvraag bijvoorbeeld is 'Mijn kind stelt ongewenst gedrag, hoe pak ik dat aan?', kan een concreet doel zijn: de ouders weten hoe ze het ongewenste gedrag van het kind kunnen aanpakken. Vervolgens kan een actie bijvoorbeeld zijn: de ouders bepalen minstens 3 huisregels met bijbehorende consequenties.

Daarnaast bouwen we tijdens de volgende fasen van de begeleiding verder op dit doelenplan. Er zullen in de volgende fasen nog minstens 4 evaluatiemomenten volgen waarbij we samen met het gezin evalueren of er al dan niet evolutie is richting hun persoonlijke doelen. Die evaluaties noteren we ook in het doelenplan. In bijlage E is een template van dat doelenplan toegevoegd.

Wanneer het doelenplan is gemaakt, bespreken we met de ouders dat de kennismakingsfase voorbij is en we starten met het werken richting die vooropgestelde doelen.

Fase 2: de begeleidingsfase

Nadat we de doelen hebben opgesteld, start de begeleidingsfase. Deze fase duurt 30 weken. Tijdens deze fase werken we richting de al vooropgestelde doelen door de vooropgestelde acties gekoppeld aan die doelen (zie fase 1) uit te voeren. De spelmomenten staan in deze fase centraal en zien we als oefenmomenten. Daarnaast vinden er oudergesprekken plaats. In de begeleidingsfase zit de uitdaging voor de gezinsbegeleider erin om het tempo van het proces van het gezin aan te voelen en het tempo te respecteren. Zoals al besproken in het hoofdstuk over de 'doelgroep' (2.2) zijn de gezinnen die aanmelden bij SAH heel divers en kan het proces van maatschappelijk kwetsbare gezinnen langzaam gaan.

Tussentijdse evaluaties

Ongeveer om de 3 maanden evalueren we samen met de ouders de vooruitgang op de vooropgestelde doelen tussentijds. Idealiter vinden die tussentijdse evaluaties dus na 3, 6 en 9 maanden begeleiding plaats, te tellen vanaf het intakegesprek. Tijdens zo'n evaluatiemoment kunnen we ook nieuwe doelen en acties toevoegen wanneer er bij de ouders duidelijk een nieuw doel op de voorgrond treedt. De evaluaties en eventueel nieuwe doelen voegen we toe aan het doelenplan (bijlage E).

Spelmomenten

De spelmomenten vinden zoals in de kennismakingsfase wekelijks plaats bij het gezin thuis. Elk huisbezoek duurt 1 uur. Opbouwend op de kennismakingsfase, observeert de gezinsbegeleider tijdens de spelmomenten in de begeleidingsfase verder de gezinsinteracties. Gezinsbegeleiders zullen nu ook tijdens een specifieke interactie, positief of negatief, onmiddellijk ingrijpen en wat ze zien bespreken met de ouders.

Dat kan eventueel ook na het spelmoment als er bijvoorbeeld door de actie tijdens het spelen geen ruimte voor is.

In de begeleidingsfase werkt de gezinsbegeleider er tijdens de spelmomenten naartoe om een stap achteruit te zetten en de leiding van de spelmomenten stap voor stap over te laten aan de ouders. Soms hebben zij vanuit hun ervaringen en onzekerheid als ouder daarbij nog een duwtje nodig, maar de gezinsbegeleider blijft altijd aanwezig om de ouder te ondersteunen en te bevestigen in zijn of haar leidersrol.

De begeleider kan in deze fase ook beter inschatten of er al dan niet gespecialiseerdere hulp nodig is (bijvoorbeeld voor diagnostisch onderzoek bij een vermoeden van een ontwikkelingsstoornis). Indien nodig verwijzen we in deze fase door naar een externe organisatie. Vaak komt er tijdens het verdere begeleidingstraject een samenwerking tussen SAH en die organisatie tot stand.

Oudergesprekken

Naast het spel is er ook ruimte voor gesprekken tussen de begeleider en de ouders. De oudergesprekken vinden maandelijks plaats, afhankelijk van de noden van het gezin. Een gesprek kan zowel thuis bij het gezin als op het bureau van de begeleider gevoerd worden. Het kan het best plaatsvinden zonder de aanwezigheid van de kinderen om hun gevoeligheid en niveau te respecteren. Het oudergesprek is in de eerste plaats een moment om opvoedingsadvies te geven verwijzend naar wat er tijdens de spelmomenten zichtbaar was en om bijvoorbeeld (terugverwijzend naar het voorbeeld uit fase 1) samen met de ouders huisregels te bepalen op basis van de noden van het gezin. In de tweede plaats kunnen er tijdens deze oudergesprekken eventuele moeilijkheden op andere levensdomeinen besproken worden en dan kan een doorverwijzing volgen indien nodig. De focus van SAH blijft wel opvoedingsondersteuning. In de derde plaats kan een oudergesprek ook worden ingevuld als tussentijds evaluatiemoment. De concrete invulling die een oudergesprek uiteindelijk krijgt, bepalen we na overleg tussen de gezinsbegeleider en de ouders.

Fase 3: de afrondingsfase

De afronding van een begeleiding nadert als er voldoende vooruitgang is richting de vooropgestelde doelen en die vooruitgang blijvend is. Op dat moment communiceert de gezinsbegeleider met het gezin dat de begeleiding binnen een termijn van 4 weken zal worden afgerond, dat is ook meteen de duur van de afrondingsfase. Tijdens de afrondingsfase ligt de focus minder op de spelmomenten en meer op de oudergesprekken. Het doel van deze fase is het begeleidingstraject afronden en alles voorzien zodat het gezin zonder ondersteuning vanuit SAH verder kan. In de mate van het mogelijke kan het gezin zelfstandig verder stappen zetten binnen de thema's waaraan ze werkten tijdens de begeleiding. We moedigen de ouders ook aan om zelfstandig de spelmomenten met het gezin voort te zetten na afronding. De gezinsbegeleider gaat in deze fase nog altijd wekelijks langs bij de gezinnen thuis. De huisbezoeken duren 1 uur.

Eindevaluatie

Samen met de ouders maken we een eindevaluatie. We nodigen de ouders uit om te reflecteren over het verloop van de begeleidingsperiode en evolutie richting de doelen. Of de doelen al dan niet behaald zijn, is in principe niet het belangrijkste. Het gaat erom dat er positieve veranderingen zijn in onder andere de gezinsrelaties, gezinsinteracties en het opvoedkundig handelen van de ouders. In overleg met de ouders schatten we in of het gezin zelfstandig verder kan en of er eventueel vervolfbegeleiding nodig is. Er kunnen om die reden in deze fase doorverwijzingsgesprekken met externe organisaties plaatsvinden. Zoals vermeld, is het in uitzonderlijke gevallen ook een optie om het begeleidingstraject te verlengen.

Afronding

Wanneer het einde van de begeleiding nadert, laat de gezinsbegeleider dat tijdig (ten laatste 4 weken vooraf) weten aan het gezin. Het is belangrijk dat het gezin vanaf het begin van het begeleidingstraject al weet dat de duurtijd van de begeleiding 1 jaar is. Idealiter wordt er tijdens de begeleiding, bijvoorbeeld bij evaluatiemomenten, herhaald wanneer de begeleiding eindigt. Zo kunnen de gezinnen zich daarop voorbereiden. We mogen niet onderschatten wat de rol van de begeleider en de impact van het begeleidingstraject is op het leven van het gezin. We moeten om die reden tijdens de afrondingsfase voldoende aandacht geven aan het afscheid tussen de gezinsleden en de begeleider.

Fase 4: de nazorgfase

De nazorgfase heeft als doel de overgang naar de fase na het begeleidingstraject minder abrupt te maken. Het is de bedoeling om het gezin niet volledig los te laten. Binnen SAH bieden we nazorg niet standaard aan, maar wanneer de gezinsbegeleider en het team inschatten dat een gezin een extra contact nodig heeft om de overgang vlotter te laten verlopen, doen we dat wel. Dat kan in de vorm van een huisbezoek, maar ook telefonisch contact of een afspraak op het bureau van de begeleider is mogelijk. Per contact bespreken we met het gezin of er een vervolgafspraken nodig is en of die nog een meerwaarde biedt voor het gezin. De duurtijd van de nazorgfase is dus afhankelijk van de noden, maar kan het best maximaal 3 maanden duren. Ook de frequentie van de contacten ligt niet vast, maar een frequentie van minstens 1 keer per maand is aan te raden om de hulpverleningsrelatie voldoende actief te houden. Het aantal contacten beperken we dus het best tot 3, om te vermijden dat er weer sprake is van een begeleidingstraject.

Nadat de begeleiding, inclusief de nazorg, is beëindigd kan het gezin altijd opnieuw terecht bij de gezinsbegeleider en zijn team. Dat kan ook in de vorm van een huisbezoek, telefonisch contact of een afspraak op het bureau van de begeleider. De geboden ondersteuning is wel beperkt in frequentie om te vermijden dat een nieuw begeleidingstraject wordt opgestart. Doorverwijzing naar andere diensten is dus belangrijk. In het verleden is bij SAH binnen Inloopteam Samik gebleken dat gezinnen, vanuit een groot vertrouwen, met de begeleider contact opnamen in bijvoorbeeld crisissituaties.

2.5.3 Schema van de fasen

Hieronder geven we de duur, frequentie, locatie en doelen van de afzonderlijke fasen schematisch weer:

Duur SAH: 1 jaar

Fase 0: aanmeldingsfase

- duur: afhankelijk van de wachtlijst
- frequentie van de contacten: afhankelijk van het gebruikte medium voor contact
- locatie: werkplaats begeleider
- doel: bekijken of een gezin in aanmerking komt voor een SAH-begeleiding.

Fase 1: kennismakingsfase

- duur: 6 weken
- frequentie van de contacten: wekelijks 1 tot 1,5 uur
- locatie: thuis bij het gezin
- doel: het gezin en de begeleider leren elkaar kennen en vertrouwen opbouwen.

Fase 2: begeleidingsfase

- duur: 30 weken
- frequentie van de contacten: wekelijks 1 tot 1,5 uur
- locatie: thuis bij het gezin
- doel: werken richting de al vooropgestelde doelen door de vooropgestelde acties die daaraan gekoppeld zijn uit te voeren.

Fase 3: afrondingsfase

- duur: 4 weken
- frequentie van de contacten: wekelijks 1 uur
- locatie: thuis bij het gezin
- doel: het begeleidingstraject afronden en een goede basis voorzien zodat het gezin zelfstandig verder kan.

Fase 4: nazorgfase

- duur: maximaal 3 maanden
- frequentie van de contacten: minstens maandelijks
- locatie: afhankelijk van het soort contact, thuis bij het gezin of op de werkplaats van de begeleider
- doel: de overgang naar de fase na het begeleidingstraject minder abrupt maken.

2.6 Inhoud van het aanbod: concrete werkwijze, materialen en links

2.6.1 Handleiding/draaiboek

Er is nog geen handleiding of draaiboek voor de concrete uitvoering van SAH. Om deze werkvorm verder toe te kunnen passen hebben we de beschrijving in dit grondplan bewust heel uitgebreid gehouden zodat men stapsgewijs SAH kan implementeren. Deze beschrijving kun je zien als een specifiek handelingskader. Er is binnen dit kader ook ruimte voor flexibiliteit, aangepast aan de noden van de gezinnen zonder een gezonde verhouding met het spel te verliezen.

In de bijlagen stellen we daarnaast enkele templates ter beschikking om tijdens een SAH-begeleiding te gebruiken:

- Bijlage A: leidraad intakegesprek
- Bijlage B: template infofiche gezin
- Bijlage C: template contactnota's
- Bijlage D: template keuze spelmateriaal en aantal huisbezoeken
- Bijlage E: template doelenplan met evaluaties.

Als er nog onduidelijkheden en vragen zouden zijn tijdens de implementatie van SAH kan iemand altijd contact opnemen met Inloopteam Samik. Wij zijn altijd bereid om verdere verduidelijking te geven. De contactgegevens vind je op het einde van dit grondplan.

2.6.2 Gebruikte materialen

Spelmateriaal

- De gezinsbegeleider kiest bewust het spelmateriaal. Op verzoek van het gezin kan die een bepaald spel opnieuw meenemen.
- Het spelmateriaal is in de eerste plaats afgestemd op de noden van de gezinnen. In de tweede plaats is het materiaal afgestemd op de verschillende ontwikkelingsdomeinen volgens de 'Speelgoedschijf' die ontwikkeld is in Nederland door de toenmalige Stichting Spel en Opvoeding.
- Per huisbezoek en over de huisbezoeken heen kiest de gezinsbegeleider voor een verzameling van veel verschillend spelmateriaal:
 - materiaal voor individueel spel, zoals een puzzel
 - materiaal voor samenspel, zoals een gezelschapsspel
 - spelletjes die positieve gezinsinteracties kunnen stimuleren, zoals een coöperatief gezelschapsspel waarbij iedereen samenwerkt om te winnen
 - spelletjes die negatieve gezinsinteracties kunnen uitlokken, zoals een gezelschapsspel met maar 1 winnaar.
- De voorkeur gaat naar eenvoudig materiaal, zoals blokken of een eerste gezelschapsspel met eenvoudige spelregels.

- Het gezin kan het spelmateriaal ontlene, op voorwaarde dat er goede afspraken zijn over de begeleiding van een ouder telkens als het spel gebruikt wordt.
- In de loop van het bestaan van SAH kan er een groot assortiment spelmateriaal opgebouwd worden. Zo kan er jaarlijks spelmateriaal aangekocht worden op basis van de noden van de gezinnen die op dat moment in begeleiding zijn.

Optioneel materiaal

- Genogram: een soort stamboom met verschillende generaties en hun onderlinge relaties (volgens de methode van McGoldrick en Gerson, 1985) om onder andere oudergesprekken over familie en de eigen opvoedingsgeschiedenis te ondersteunen.
- Ecogram: een schematische voorstelling van de belangrijkste contacten in het sociale netwerk (volgens de methode van Herman, 2009) om het sociale netwerk van het gezin in kaart te brengen ter ondersteuning van een oudergesprek over onder meer belangrijke figuren in het sociale netwerk.
- Duplopoppen: die kan men gebruiken om met de Duplomethodiek van Diekmann (Doornik, 2021) oudergesprekken over relaties, interacties, opvoedingsgeschiedenis... te ondersteunen.

2.7 Verwante praktijken

Er zijn 3 praktijken uit Nederland die verwant zijn met SAH: 'Instapje', 'Spel aan huis' en 'Spel als hulp' (Nederlandse variant). Hier volgt een beknopte vergelijking.

2.7.1 Overeenkomsten en verschillen met verwante praktijken

Het hoofddoel en de focus zijn bij deze 3 verwante praktijken en 'Spel als hulp' (variant Inloopteam Samik) soortgelijk: de relatie- en interactiekwiteit tussen ouder en kind verbeteren en het pedagogische gezinsklimaat verrijken. Een verschil is wel dat 'Instapje' en 'Spel aan huis' actief inzetten op de stimulering van de ontwikkeling van het kind en dat die ontwikkelingsstimulering geen specifiek doel is van 'Spel als hulp', noch bij de Nederlandse variant, noch bij de variant van Inloopteam Samik. Wel beschrijven we het als een belangrijk effect van de doelen, zoals we in dit grondplan bij hoofdstuk 2 verduidelijkten. Merk op dat beide varianten van 'Spel als hulp' daarnaast als enige focussen op preventie. We zetten het in bij de eerste signalen van opvoedingsspanning om te voorkomen dat langdurige en ingrijpende hulp noodzakelijk wordt.

De doelgroep bij de 3 verwante praktijken en 'Spel als hulp' (variant Inloopteam Samik) is over het algemeen gezien dezelfde, namelijk gezinnen met kinderen. Het leeftijdsbereik van de kinderen waarop de praktijken zich richten is wel verschillend. 'Spel als hulp' (variant van Inloopteam Samik) is de enige die zich richt op gezinnen met kinderen van 1,5 tot 6 jaar. Het leeftijdsbereik van de andere praktijken verschilt onderling en ligt afhankelijk van de praktijk tussen 0 en 12 jaar. Een opvallende gelijkenis is verder dat al de praktijken, behalve 'Instapje', zich richten op maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Om die reden is het aanbod van deze methodieken bewust laagdrempelig gehouden. Zoals in hoofdstuk 2 staat beschreven, is de doelgroep van 'Spel als hulp' (variant Inloopteam Samik) heel divers. We hebben geen zicht op de diversiteit in de doelgroep van de andere praktijken.

Verder is de opzet van alle praktijken dezelfde: een gezinsbegeleider komt wekelijks aan huis met een selectie aan spelmateriaal. Daarbij heeft spel een grote rol in de begeleiding.

Voor meer informatie over de 3 verwante praktijken van SAH verwijzen we naar de literatuur van Hubbard et al. (1992) en Van der Meer (1998) uit de bronnenlijst, waarop deze vergelijking gebaseerd is.

2.7.2 Ontstaan van de Vlaamse variant

De 3 verwante praktijken uit Nederland waren een inspiratiebron voor de ontwikkeling van de 'Spel als hulp'-variant in Vlaanderen. Inloopteam Samik vond 'Spel als hulp' zoals dat bestond in Nederland erg waardevol en heeft het aangepast voor de toepassing in Vlaanderen. Verder is er geen uitwisseling of licentieovereenkomst met Nederland. We hebben feitelijk de kern van de Nederlandse variant van 'Spel als hulp' overgenomen. Zo blijft de focus de laagdrempelige en preventieve opvoedingsondersteuning voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen. De grootste aanpassing was de bepaling van het leeftijdsbereik van de kinderen. Die aanpassing heeft een geschiedenis die teruggaat naar het ontstaan van 'Spel als hulp'.

'Spel als hulp' is in Vlaanderen gestart onder de naam Kleuterproject. Om die reden was het project in Vlaanderen oorspronkelijk gericht op gezinnen met kleuters. Het Kleuterproject is ontstaan in het lokaal integratiecentrum (LIC) Dokske in Merksem, geschat eind jaren 80. Toen het impulsfonds werd hervormd en de beschikbare middelen in de jaren 90 rechtstreeks naar de steden en gemeenten gingen, nam de Stad Antwerpen het beheer over. De cel Armoedebestrijding van de Stad Antwerpen verdeelde 4 kansarmoedeprojecten over 3 inloopteams in Antwerpen. Zo werd Inloopteam Samik uitvoerder van het project dat oorspronkelijk in de wijk Luchtbal actief was en na enkele jaren verhuisde naar Antwerpen-Noord.

Bij de doelgroep van Samik bleek er een grote nood aan informatie over opvoeding en geschikt spelmateriaal voor de kinderen. De naam werd gewijzigd naar 'Spel als hulp' en het leeftijdsbereik werd aangepast aan de algemene doelgroep van Inloopteam Samik, namelijk gezinnen met kinderen van 0 tot 6 jaar. Al snel bleek dat de begeleiding van gezinnen met de jongste kinderen van 0 tot 2 jaar, in vergelijking met de begeleiding van gezinnen met oudere kinderen van 2 tot 6 jaar, een andere expertise vroeg van de gezinsbegeleiders door de specifiekere opvoedingsvragen. De ondergrens van het leeftijdsbereik van de kinderen werd om die reden verhoogd naar 2 jaar. Later werd dat een laatste keer aangepast naar 1,5 jaar.

3. Onderbouwing

3.1 Theoretisch kader

Er zijn 3 theoretische kaders voor hoe SAH is opgezet en wordt uitgevoerd: (1) de contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy, aangevuld met (2) het gehechtheidsonderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) en (3) het onderzoek over *adverse childhood experiences* (ACE's).

3.1.1 De contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy

Het gedachtegoed van Boszormenyi-Nagy was een van de inspiratiebronnen bij de ontwikkeling van SAH. We kiezen ervoor om de bespreking te beperken tot de voornaamste argumenten uit de theorie, meer bepaald de argumenten die funderen dat we met SAH inzetten op relatieverbetering tussen de gezinsleden, als kern van het situatieveranderingsproces.

Inzet op relatieverbetering

In de contextuele theorie van Boszormenyi-Nagy vinden we argumenten voor de inzet op relatieverbetering. Binnen een SAH-begeleiding is de manier van kijken naar personen en relaties gebaseerd op hoe Boszormenyi-Nagy binnen de contextuele benadering kijkt naar hetzelfde: ieder mens is een deel van een familiaal netwerk van verhoudingen, waarin iedereen met iedereen verbonden is in een dynamische balans van geven en nemen, met in die verhoudingen 4 dimensies: feiten, psychologie, interacties en relationele ethiek (Michielsen, Steenackers & Van Mulligen, 1998). Die zienswijze benadrukt de complexiteit van de dynamiek in menselijke relaties (Heylen & Janssens, 2004). Daarnaast willen we met SAH, door in te zetten op relatieverbetering bij relatiespanningen, die complexiteit erkennen en om die reden ondersteuning bieden.

Verder lieten we ons inspireren door het onderzoek van Van Tilburg (1993) die de contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy toepast op begeleiding via spel. Zij verwijst bij begeleiding via spel naar het belang van de toepassing van de sleutelbegrippen 'balans van geven en nemen' en 'meerzijdige partijdigheid' uit de contextuele benadering.

Balans van geven en nemen

Michielsen et al. (1998) erkennen dat zowel de ouders als het kind naar een rechtvaardige relatie verlangen en inspanningen doen om daarin te investeren. Binnen de contextuele theorie is er sprake van een rechtvaardige relatie wanneer er een balans is tussen wat we investeren en wat we van de ander ontvangen. Een kind zal bijvoorbeeld altijd contact proberen te zoeken met zijn ouders en dan is het voor de ontwikkeling van een rechtvaardige relatie en het gevoel van erkenning bij het kind belangrijk dat de ouders daar erkenning en waardering voor geven (Michielsen et al., 1998).

De doelgroep van SAH ervaart vaker stresserende levensomstandigheden zoals armoede, waardoor een hechte band tussen ouder en kind en investeren in die balans van geven en nemen niet vanzelfsprekend is (Geenen & Corveleyn, 2010). Daarom willen we met SAH ouders daarbij ondersteunen.

In een SAH-begeleiding zien we bijvoorbeeld tijdens het spelen met blokken dat kinderen contact zoeken met hun ouders wanneer ze hun mooie en hoge toren willen laten zien. De gezinsbegeleider kan de ouders aanmoedigen om op dat moment positief te reageren en een complimentje te geven, als erkenning. Daarnaast houden we bij SAH rekening met het advies dat Van Tilburg (1993) geeft, namelijk dat je als gezinsbegeleider kunt benoemen wat je observeert in de ouder-kindrelatie, met name wat de ouder aan zijn kind geeft en omgekeerd. Dat doen we om alles wat richting die balans van geven en nemen gaat kracht bij te zetten en te stimuleren. In het voorbeeld van het spel met de blokken kan de gezinsbegeleider de ouders er attent op maken wanneer het kind glimlacht of oogcontact maakt nadat de ouder een complimentje heeft gegeven over zijn toren.

Meerzijdige partijdigheid

Bij SAH vertrekt de gezinsbegeleider vanuit een basishouding van meerzijdige partijdigheid. Dat is niet eenvoudig, maar heel belangrijk in het gezins- en contextgericht werken (Van Tilburg, 1993). Meerzijdige partijdigheid beschrijven Michielsen et al. (1998) als het beurtelings inleven in personen en begrip kunnen opbrengen voor iedere persoon en zijn (poging tot) investering in de context, balansen van relaties en wat hij of zij al dan niet ontvangen heeft. Om de relatie te verbeteren houdt SAH ook rekening met iedere 'partij', worden alle gezinsleden gehoord die betrokken zijn bij de relatiespanningen, bijvoorbeeld beide partners of oudere kinderen, en wordt er in gesprekken zo goed mogelijk rekening gehouden met ieders belangen, behoeften en rechten.

3.1.2 Gehechtheidsonderzoek van Geenen en Corveleyn

Geenen en Corveleyn (2010) deden onderzoek naar gehechtheid in kwetsbare gezinnen, waaronder gezinnen die leven in armoede. Hun onderzoek is ook een inspiratiebron geweest bij de ontwikkeling van SAH. Het biedt argumenten voor het belang van de ondersteuning van de doelgroep – maatschappelijk kwetsbare gezinnen – en de rol die spel daarbij kan hebben.

Maatschappelijk kwetsbare gezinnen als doelgroep

We bespraken al bij de sectie over het 'belang van de verbetering van de aanmeldingssituaties' waarom het belangrijk is om de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare gezinnen te ondersteunen. Daarbij hebben we naar het gehechtheidsonderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) verwezen als een van de bronnen. Zo weten we uit hun onderzoek dat onveilige hechting een risicofactor is voor de ontwikkeling van het kind. Nu zien we dat recent onderzoek optimistisch is over het herstel van gehechtheid. Vertrouwen ontwikkelen kun je namelijk je leven lang leren (Rossaert, 2020).

Met SAH willen we de kwetsbare doelgroep ondersteunen en de negatieve impact op de hechting en de kindontwikkeling beperken. Door in te zetten op relatieverbetering willen we het vertrouwen tussen ouder en kind stimuleren. Dat doen we door herhaaldelijk (spel)situaties te creëren waarbij een kind al doende kan leren dat de ouder er (toch) voor hem of haar is wanneer het die nodig heeft. We zullen bijvoorbeeld de ouder aanmoedigen om het kind te troosten wanneer het verdrietig is omdat het een spel verloren heeft. In het kader van psycho-educatie maken we ouders er ook attent op dat de relatie die ze met hun kind hebben een cruciale rol speelt in de ontwikkeling van hun kind.

‘Spel’ als hulp(middel)

Gekoppeld aan het onderzoek van Geenen en Corveleyn (2010) willen we benadrukken dat spel als middel in de ondersteuning van deze doelgroep een bewuste keuze is. We weten dat spelen belangrijk is voor de ontwikkeling van het kind. Kinderen halen levenslang voordelen uit spelen. Door te spelen leren ze bijvoorbeeld om samen te werken en om creatief te zijn. Ze leren ook de wereld begrijpen door bepaalde situaties na te spelen (Penelope, 1992). Zoals eerder besproken heeft opgroeien in kansarmoede een impact op de ontwikkeling van het kind (Geenen & Corveleyn, 2010). Uit het onderzoek van Milteer et al. (2012) blijkt ook dat kinderen in armoede minder tot spel komen. Doordat de energie van de ouders in de eerste plaats naar hun financiële zorgen gaat, is er te weinig tijd om met het kind te spelen. Dat kinderen spelen zien we dus als een beschermende factor voor de ontwikkeling van een kind dat opgroeit in een maatschappelijk kwetsbaar gezin (Miltier et al., 2012).

Met SAH willen we daarom spel binnenbrengen in het leven van die gezinnen. Dat doen we door aan de hand van psycho-educatie van ouders het belang van spel voor de ontwikkeling van het kind te benadrukken. Tijdens de begeleiding besteden we uiteraard extra tijd aan spel en we weten uit het evaluatieonderzoek van SAH, uitgevoerd door Aliaj et al. (2019), dat gezinnen ook na de begeleiding nog spelen.

3.1.3 Onderzoek naar *adverse childhood experiences* (ACE's)

Ten slotte biedt het onderzoek van Felitti et al. (1998) naar *adverse childhood experiences* (ACE's) ook argumenten voor het belang van de ondersteuning van maatschappelijk kwetsbare gezinnen, naast het gehechtheidsonderzoek van Geenen en Corveleyn (2010). Het onderzoek naar ACE's gaat over de impact van vroegkinderlijke negatieve ervaringen. Daarnaast vinden we in dit onderzoek argumenten voor het belang van een preventieve aanpak bij SAH.

Maatschappelijk kwetsbare gezinnen als doelgroep

Met SAH willen we de impact van negatieve ervaringen op jonge leeftijd bij deze kwetsbare doelgroep beperken (Felitti et al., 1998). Dat doen we door ons bewust te zijn van het belang van de eerste levensjaren van een kind. We zijn daarbij altijd alert voor stress of plotse veranderingen in een gezin. Voor de verwerking van negatieve ervaringen verwijzen we door naar gespecialiseerde hulp, zoals een psycholoog. Daarnaast scheppen we aan de hand van spel en plezier een positief interactieklimaat. Daardoor gaat de focus naar verbinding in het gezin in plaats van te focussen op de negatieve ervaringen en de spanningen die ze met zich kunnen meebrengen.

Preventieve aanpak

In het ACE-onderzoek vinden we ook argumenten voor de preventieve aanpak van SAH. Felitti et al. (1998) benadrukken het belang van preventief werken. Hoe we met SAH de impact van negatieve ervaringen op jonge leeftijd beperken hebben we in de vorige alinea besproken.

Voor een extra argument voor deze preventieve aanpak verwijzen we opnieuw naar de contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy. Hij benadrukt ook het belang van preventieve begeleiding om te anticiperen op de voortzetting of herhaling van probleemscheppende handelingen, om de ernst van problemen te verminderen en zelfs problemen te voorkomen (Heylen & Janssens, 2004).

3.2 Argumenten op basis van onderzoek

Vanuit Inloopteam Samik voerden we in de loop van de jaren 2 kwalitatieve onderzoeken uit met deze onderzoeksvragen: Wat is de impact van SAH op het gezin? En in welke mate draagt SAH bij aan een duurzame relatieontwikkeling tussen ouder en kind in kansarme gezinnen?

3.2.1 Onderzoek 1

Titel: De impact van 2 begeleidingsvormen van Inloopteam Samik: Spel als hulp en individuele begeleiding

Auteurs: Aliaj, L., De Lauw, L., Heymans, E., Keustermans, E., Van Keer, S., Verpeut, B. & De Bruyckere, P.

Jaar: 2019

Onderzoekstype: kwalitatief bacheloronderzoek

Doel: de impact van SAH en individuele begeleiding nagaan

Doelgroep: maatschappelijk kwetsbare ouders

Methode: semigestructureerde interviews met een kwalitatieve thematische analyse van de transcripties

Meetinstrumenten: een interviewleidraad waarvoor we inspiratie haalden uit de handleiding van de empowermentmeting van Depauw en Driessens (2016)

Omvang van het onderzoek en respons: 16 ouders, van wie 8 ouders een SAH-begeleiding hadden gevolgd

Resultaten van het onderzoek

We gaan hier enkel in op de resultaten van het onderzoek over SAH. De resultaten van het onderzoek tonen aan dat er sprake is van een positieve impact op gezinnen na een SAH-begeleiding.

Op het vlak van de gezinsrelaties (hoofddoel van SAH) geven ouders aan dat ze een verbetering ervaren in de relatie met hun kinderen. De verandering kwam volgens de ouders tot uiting doordat ze hebben geleerd op een andere manier naar de kinderen te kijken en op een andere manier met elkaar om te gaan. Een ouder aan het woord: "Mijn kinderen en ik gaan anders met elkaar om. Als ik iets aan de kinderen vroeg, was dat niet belangrijk. Ik luisterde eigenlijk niet, dat interesseerde mij niet. Nu proberen we meer naar elkaar te luisteren." (Aliaj et al., 2019)

Daarnaast geven ouders aan dat ze sinds SAH meer tijd doorbrengen met de kinderen. Een andere ouder aan het woord: "Ik heb geleerd dat ik meer tijd aan mijn kinderen moet geven, daarvoor gaf ik niet veel tijd aan mijn kinderen. Ik moet niet altijd werken thuis en wel tijd maken om met de kinderen naar het park te gaan of te spelen met de kinderen of te praten met de kinderen." (Aliaj et al., 2019)

Verder geven alle ouders aan dat ze zich sterker voelen in hun opvoedingsvaardigheden (subdoel 3 van SAH). Ze weten nu hoe ze moeilijke situaties kunnen hanteren en durven zelf grenzen te stellen. Een ouder aan het woord: “Ik ben als mama veranderd in de zin dat ik ‘stop’ kan zeggen tegen mijn kinderen. Daarvoor kon ik geen stop zeggen, er was geen stop. Ze konden doen wat ze wouden. J. heeft me geleerd: oké dit is de grens. Vroeger voelde ik dat ik het niet onder controle had, een beetje machteloos. Ze kunnen alles doen, zeg maar, en je weet niet hoe je moet reageren. Nu voel ik me rustiger. Ze weten precies van: ‘mama accepteert het tot hier’. Daarvoor was het chaos in huis.” (Aliaj et al., 2019)

De andere doelstellingen van SAH werden niet specifiek onderzocht. Wel zijn er positieve resultaten over de algemene tevredenheid van de gezinnen. De meeste ouders kijken positief terug op de hulp die ze kregen. Aliaj et al. (2019) vonden in hun onderzoek zelfs dat ouders SAH willen aanraden aan hun omgeving wanneer zij moeilijkheden ervaren. In het onderzoek komt ook naar voren dat ouders zelf weer contact willen opnemen met de begeleider indien nodig.

Wanneer we ten slotte kijken naar de verbeterpunten, komt er uit de interviews naar voren dat de ouders 1 jaar als duur van het begeleidingstraject te kort vonden. De meerderheid van de ouders gaf ook aan dat ze het jammer vinden dat SAH alleen wordt aangeboden tot de leeftijd van 6 jaar.

3.2.2 Onderzoek 2

Titel: Spelbegeleiding: Meer dan alleen maar spel? Een evaluatieonderzoek van Inloopteam Samik bij 14 gezinnen uit Antwerpen-Noord

Auteur: Marchal, E.

Jaar: 2013

Onderzoekstype: kwalitatief thesisonderzoek

Doel: nagaan of de gezinnen tevreden zijn over SAH en of de doelstellingen bereikt werden

Doelgroep: maatschappelijk kwetsbare ouders

Methode: diepte-interview en vragenlijst

Meetinstrumenten: een interviewleidraad en een semigestructureerde vragenlijst

Omvang van het onderzoek en respons: 14 gezinnen

Resultaten van het onderzoek

Op het vlak van de gezinsrelaties (hoofddoel van SAH), geven alle ouders aan op het einde van de begeleiding een betere relatie met hun kind te hebben. Een ouder en kind met een verstoorde relatie krijgen toch de kans om een betrouwbare relatie op te bouwen, doordat de begeleiding inzet op het creëren van een veilige omgeving. Bovendien doet de begeleider ouders inzien dat positieve aandacht en tijd maken voor het kind een positief effect hebben. Zo geven ouders aan dat er vaker vrolijke momenten zijn in het gezin (subdoel 1 van SAH). Het tweede subdoel van SAH – positieve en negatieve gezinsinteracties bespreekbaar maken – werd niet specifiek onderzocht.

Voor de versterking en de uitbreiding van de opvoedingsvaardigheden (subdoel 3 van SAH) geven ouders aan dat ze geleerd hebben om rustig te communiceren. Dat heeft positieve effecten in het gezin. Ook het positief belonen halen ouders aan als iets wat ze bijgeleerd hebben. Op het vlak van zelfvertrouwen komt er in het onderzoek naar voren dat ouders zich zekerder voelen in de opvoeding na een SAH-begeleiding.

Bij het versterken en uitbreiden van het sociale netwerk (subdoel 4 van SAH) en het professionele netwerk (subdoel 5 van SAH) zien we dat het voor ouders niet altijd duidelijk is dat dat een doelstelling is van SAH. Uit de interviews kwam wel naar voren dat de begeleider de ouder aanspoort om een beroep te doen op diens sociale en professionele netwerk wanneer de begeleider merkt dat de ouder daar nood aan heeft. Sommige gezinnen geven aan dat ze binnen dat doel geen veranderingen ervaren. Andere gezinnen merken dat ze in contact met de school wel sneller uitleg durven te vragen, rustig kunnen blijven en op hun strepen kunnen staan indien nodig.

Uit de resultaten over de algemene tevredenheid bleek dat de gezinnen zeer tevreden zijn over de SAH-begeleiding. Dat tevredenheidsgevoel komt er onder andere doordat de problemen waarvoor de begeleiding werd aangevraagd, verminderd zijn. De ouders beschouwen daarnaast de begeleider als een belangrijke steunfiguur tijdens moeilijke periodes. Ze geven verder aan dat ze de combinatie van spel en gesprek als een meerwaarde ervaren voor de begeleiding. Alle ouders zijn ten slotte voorstander van de methode van de huisbezoeken, omdat de begeleider daardoor zicht krijgt op de volledige situatie.

4. Voorwaarden voor uitvoering

4.1 Competente medewerkers

4.1.1 De houding, kennis en vaardigheden van de gezinsbegeleider

Een gezinsbegeleider van SAH moet een sociaal-agogische of menswetenschappelijke opleiding aan het volgen zijn of hebben afgerond, zoals (ortho)pedagogiek, psychologie, gezinswetenschappen... Dat kan zowel een professionele bachelor als universitaire master zijn.

Begeleiders moeten hulpverlenend kunnen handelen vanuit een basishouding (Bolt, 2017). Daarnaast moeten ze daarbij spel kunnen gebruiken als een belangrijk middel in de begeleiding. In die zin is SAH uniek in het landschap van de hulpverlening. Zo heeft de gezinsbegeleider tijdens de huisbezoeken de rol van spelleider en tegelijkertijd de rol van hulpverlener. Dat is uniek en daardoor lijkt een specifieke basisopleiding voor SAH gewenst, maar die bestaat op dit moment nog niet. Wanneer SAH in de toekomst zou worden opgeschaald, raden we dan ook aan om te zoeken naar vormingsinstellingen die interesse hebben om een opleiding rond SAH uit te werken.

Het is verder noodzakelijk dat gezinsbegeleiders kennis hebben van de *infant mental health*-visie. Die visie gaat over het belang van gezonde gehechtheidsrelaties voor de cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen (Opgroeien, n.d.). Daarnaast is het belangrijk dat de gezinsbegeleider kennis heeft van de theoretische kaders die we in hoofdstuk 3 hebben besproken, zoals de contextuele benadering van Nagy. Die achtergronden zijn belangrijk om 2 redenen. In de eerste plaats bepalen ze hoe de begeleider in een begeleiding staat, bijvoorbeeld door de perspectieven van al de gezinsleden en de betrokkenen mee te nemen en niet alleen te kijken naar het kind en zijn of haar probleem. In de tweede plaats is het op die manier mogelijk om met teamleden vanuit een 'gemeenschappelijke taal' te spreken tijdens bijvoorbeeld intervisies en supervisies, waarop we verder nog dieper zullen ingaan. Wanneer die achtergrond zou ontbreken bij een begeleider zijn vorming en opleiding rond *infant mental health* en/of de theoretische kaders aangewezen. Bij Inloopteam Samik volgden we al vormingen en opleidingen georganiseerd door Leren over Leven vzw (lerenoverleven.org) en Rapunzel vzw (rapunzelvzw.be).

Een gezinsbegeleider van SAH moet zelfstandig kunnen werken, maar in team kunnen samenwerken is ook belangrijk. Zo zijn er minstens maandelijks intervisiemomenten met al de teamleden en de coördinator. Op dat moment overlopen we nieuwe aanmeldingen en de wachtlijst, stellen we nieuw opgestarte begeleidingen voor, beslissen we bij het einde van begeleidingen hoe de afrondingsfase concreet zal verlopen (al dan niet met doorverwijzing) en is er ruimte voor casusbesprekingen. Begeleiders kunnen ervaringen van tijdens een begeleiding delen en we kunnen gepaste ondersteuning zoeken bij problemen.

Naast vorming, opleiding en intervisie is ook supervisie een noodzakelijk element om te komen tot het kwaliteitsvol handelen van de gezinsbegeleider. Het is daarom aangewezen om samen te werken met

een externe supervisor als extra ondersteuning van de begeleiders, bijvoorbeeld voor besprekingen van complexe casussen, om samen te kunnen nadenken over acties. Tijdens een supervisie is er ook aandacht voor ondersteuning van het eigen functioneren van begeleiders en krijgen ze ondersteuning bij de toepassing van de theoretische kaders van waaruit SAH werkt. Het team komt met de supervisor meermaals per jaar samen, bijvoorbeeld per kwartaal. De frequentie is afhankelijk van het voorziene vormingsbudget vanuit de eigen organisatie. Het is belangrijk dat de supervisor dezelfde theoretische achtergrond heeft als de begeleiders. Met Inloopteam Samik deden we een beroep op een supervisor van de vormingsinstelling Leren over Leven vzw (lerenoverleven.org) die de contextuele benadering van Nagy als basis heeft.

Hieronder vullen we wat we al hebben besproken aan met andere belangrijke vereiste kennis en vaardigheden voor een gezinsbegeleider van SAH. Om SAH te kunnen uitvoeren moet een begeleider:

- een sociaal-agogische of menswetenschappelijke opleiding (bachelor of master) volgen of hebben afgerond
- kennis hebben van de *infant mental health*-visie en de theoretische kaders
- kennis hebben van gezinsdynamica, systeemtheorie
- kennis hebben van de ontwikkeling van het jonge kind
- zowel zelfstandig als in team kunnen werken (regelmatig overleg plegen binnen intervisie en supervisie)
- kunnen netwerken en doorverwijzen (zowel binnen gezinnen als met partnerorganisaties)
- zelf graag spelen
- kunnen afbakenen en de focus behouden op de hoofdpdracht
- kalmte kunnen bewaren in crisissituaties en daarbij kunnen overleggen met collega's over de volgende stappen.

4.2 Kwaliteitsbewaking

Om kwaliteitsvolle begeleiding te blijven waarborgen geeft SAH aandacht aan volgende elementen.

4.2.1 Doelenplan met (tussentijdse) evaluaties

Zoals al aangegeven in het hoofdstuk over de 'Opbouw van je praktijk' (2.5) werken we met een doelenplan waarin we de persoonlijke doelen van het gezin noteren. Tussentijds evalueren we de vooruitgang op die doelen 3 keer en op het einde van de begeleiding volgt er een eindevaluatie. De aanvulling van het doelenplan op regelmatige momenten in de begeleiding geeft een houvast voor de begeleider om de focus niet uit het oog te verliezen. De doelenplannen bespreken we tijdens intervisiemomenten, zodat het team mee verantwoordelijk is voor de kwaliteitsbewaking. De template van het doelenplan (inclusief de evaluaties) is bijgevoegd in bijlage E.

4.2.2 Registratie en verslag contacten

Voor de opvolging registreren we ieder gezin en de bijbehorende contacten in een databank van de organisatie. Per kwartaal kunnen we op die manier een overzicht maken van de cijfers over het aantal begeleide gezinnen en het aantal contacten. De coördinator en subsidiegever volgen die aantallen nauwgezet op zodat ze veranderingen in het aantal gezinnen en contacten tijdig kunnen opmerken en er als dat nodig is bijsturing mogelijk is.

Daarnaast maken de begeleiders zoals al besproken in 2.5 na ieder contact een kort verslag. Dat doen ze in de template 'Contactnota's' (bijlage D). Dat verslag is, naast het doelenplan, ook een houvast voor de begeleider, zodat die weet wat er wanneer gezegd of gedaan is. Het gezin heeft ook recht op inzage in de nota's of op een afschrift ervan als zij ernaar vragen.

4.2.3 Vorming, opleiding, intervisie en supervisie

In het hoofdstuk over 'Competente medewerkers' (4.1) gaven we al aan wat de vereiste en aangewezen opleidingen zijn. Die achtergrond van de begeleider draagt bij aan een kwaliteitsvolle begeleiding. We beschreven daar ook hoe intervisie en supervisie noodzakelijke elementen zijn om te komen tot het kwaliteitsvol handelen van de gezinsbegeleider.

4.2.4 Noodzaak van gestandaardiseerde evaluatie-instrumenten

In het hoofdstuk over 'Argumenten op basis van onderzoek' (3.2) beschreven we de positieve resultaten van 2 thesisonderzoeken over de tevredenheid en de impact van SAH. In de toekomst zal een regelmatige bevraging van de gezinnen zinvol blijven. Op dit moment bestaan er geen gestandaardiseerde evaluatie-instrumenten om te bepalen of de algemene doelstellingen van SAH, zoals al besproken in 2.3, daadwerkelijk worden bereikt. Wanneer SAH wordt opgeschaald, zal het nodig zijn om wetenschappelijk onderbouwde evaluatie-instrumenten te ontwikkelen. Bij voorkeur gebeurt dat onder professionele begeleiding, vanuit bijvoorbeeld een universiteit of een hogeschool.

4.3 Ruimte en infrastructuur

4.3.1 Spelmomenten

De spelmomenten vinden altijd plaats in de vertrouwde thuiscontext. Samenspelen kan bijvoorbeeld aan de eet- of salontafel, maar evengoed op de vloer. Daarbij heeft de begeleider oog voor de veiligheid van de kinderen. Storende en afleidende factoren worden verwijderd. Zo moet een televisie uit staan en moet het kind bijvoorbeeld die auto waar het alleen maar mee wil spelen even aan de kant leggen, zodat er ruimte komt voor ander spel.

4.3.2 Oudergesprekken

De oudergesprekken vinden ook vaak thuis bij het gezin plaats. Zoals we al aangaven, is het gewenst om ze te voeren zonder de aanwezigheid van de kinderen om hun gevoeligheid en niveau te respecteren.

Indien er op het moment van het huisbezoek een andere volwassene (familielid, vriend...) aanwezig is, kan die toezicht houden op de kinderen terwijl de begeleider het gesprek met de ouder(s) in een aparte ruimte thuis bij het gezin voert. Indien dat niet mogelijk is, kan het gesprek ook later plaatsvinden tijdens een huisbezoek alleen met de ouders of op het bureau van de begeleider.

4.4 Kostprijs

SAH bestond in Inloopteam Samik alleen op kleinschalig niveau. We beseffen dat we eerder een beperkt aantal gezinnen bereikten met een beperkt aantal medewerkers. Om die reden hebben we geen zicht op de effectieve kosten wanneer de werkvorm zou worden opgeschaald. We kunnen alleen een overzicht geven van de belangrijkste kostenposten en de kosten die Inloopteam Samik gemaakt heeft. Er zijn 3 soorten kosten voor de uitvoering van SAH: de personeelskosten, de kosten voor opleiding, vorming, supervisie en het materiaal.

4.4.1 Personeelskosten

De inzet voor SAH was in Inloopteam Samik 1,5 voltijdequivalent (vte) met een team van 2 gezinsbegeleiders. Met die personeelsinzet konden we 12 gezinnen per jaar begeleiden, exclusief uren nazorg. Dat betekent dat een gezinsbegeleider die voltijds in dienst is voor SAH 8 gezinnen begeleidt.

4.4.2 Kosten voor opleiding, vorming, en supervisie

Zoals we al bespraken in het hoofdstuk over 'competente medewerkers' (4.1) bestaat er op dit moment nog geen specifieke basisopleiding voor SAH. De noden van extra opleiding en vorming zijn afhankelijk van de opleidingen die de medewerkers al genoten hebben. Om die redenen is het onmogelijk hier een indicatie voor de kosten te geven. De kosten voor het samenwerken met een externe supervisor bedroegen bij Inloopteam Samik (samenwerking met Leren over Leven vzw) 120 euro per 2 uur per kwartaal, dus 480 euro per jaar.

4.4.3 Kosten van het materiaal

Het werkingsbudget voor de aankoop van (spel)materiaal bestond bij Inloopteam Samik uit 250 euro per jaar. We bevelen aan dat als minimumbedrag te behouden om een assortiment te kunnen opbouwen.

4.5 Overdracht en implementatie

Zoals al vermeld hebben we SAH in dit grondplan bewust heel uitgebreid beschreven zodat men SAH stapsgewijs kan implementeren. In de bijlagen stellen we daarnaast enkele sjablonen ter beschikking om tijdens een SAH-begeleiding te gebruiken.

Een specifieke basisopleiding voor SAH is een belangrijk onderdeel om verdere implementatie van SAH mogelijk te maken. Aangezien die momenteel nog niet bestaat, denken wij eraan om met ondersteuning van Expoo te zoeken naar vormingsinstellingen die een opleiding rond SAH kunnen uitwerken.

Zoals dit grondplan duidelijk maakt, is SAH een waardevolle praktijk. Om financiële redenen konden we de praktijk niet voortzetten binnen Inloopteam Samik. Samik vindt het belangrijk dat SAH in de toekomst toch kan worden overgedragen en in andere organisaties kan worden geïmplementeerd. Daarom wil Samik zich ter beschikking stellen om ondersteuning te bieden bij elke fase van de implementatie. Bij vragen en onduidelijkheden kun je altijd contact opnemen via de contactgegevens die we in hoofdstuk 6 vermelden.

5. Bronnen

- Aliaj, L., De Lauw, L., Heymans, E., Keustermans, E., Van Keer, S., Verpeut, B. & De Bruyckere, P. (2019). De impact van twee begeleidingsvormen van ILT Samik: Spel als hulp en Individuele begeleiding. [Bachelorscriptie, Thomas More].
- Bolt, A. (2017). Het gezin centraal: handboek voor ambulante hulpverleners. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399. doi: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135233
- CAW Antwerpen (n.d.). Samik. CAW. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://www.caw.be/locaties/samik/>
- Eamon, M.K. (2001). The effects of poverty on children's socioemotional development: An ecological systems analysis. *Social Work*, 46(3), 256-266.
- Eerstelijnszone Antwerpen Centrum (2022, 15 november). Omgevingsanalyse Antwerpen Centrum. Vlaanderen.be. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van https://www.eerstelijnszone.be/omgevingsanalyse-antwerpen-centrum#algemene_conclusie
- Erickson, M.F., Sroufe L.A. & Egeland, B. (Ed.) (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in a high-risk sample. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2), 147-166.
- Felitti V.J., et al. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258. doi: 10.1016/s0749-3797(98)00017-8
- Geenen, G., & Corveleyn, J. (2010). Helpende handen: gehechtheid bij kwetsbare ouders en kinderen. Leuven: Lannoo.
- Hendrickx, V. (2010). Krachtig gezi(e)n. Gezinnen en thuisbegeleiders aan het woord. Antwerpen: Emmaüs.
- Herman, S. (2009). Het ecogram: sociale netwerken in kaart gebracht. Brussel: Politeia.

Heylen, M., & Janssens, K. (2004). De meerwaarde van het contextuele denken voor het welzijnswerk.

Brochure Basistraining Kern.

Hubbard, F., Mey, H., Riksen-Walraven, M., & Röder, I. (1992). Instapje, spelletjes en tips voor opvoeders met een kind van één jaar. Surinaamse versie. Nijmegen.

Janssen-Vos, F. (2006). Spel en ontwikkeling (2e ed.). Assen, Nederland: Van Gorcum.

Kousemaker, N., & Timmers–Huigens, D. (1985) Pedagogische hulpverlening in de eerste lijn. In: *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 14, 549-565.

Marchal, E. (2013). Spelbegeleiding: Meer dan alleen maar spel? Een evaluatieonderzoek van Inloopteam Samik bij 14 gezinnen uit Antwerpen-Noord [Masterscriptie, Universiteit Antwerpen].

McGoldrick, M. & Gerson, R. (1985). Genograms in family assessment. New York: W.W. Norton.

Michielsens, M., Steenackers, M. & Van Mulligen, W. (red.) (1998). Contextuele hulpverlening in de praktijk. In: *Leren over leven in loyaliteit. Over contextuele hulpverlening*, 19-34.

Milteer, R.M., et al. (2012). The Importance of Play in Promoting Healthy Child Development and Maintaining Strong Parent Child Bond: Focus on Children in Poverty. *Pediatrics*, 129(1), E204-E213. doi: 10.1542/peds.2011-2953

Opgroeien (n.d.). *Infant Mental Health*. Vlaanderen.be. Geraadpleegd op 3 januari 2024, van <https://www.opgroeien.be/kennis/themas/infant-mental-health>

Penelope, L. (1992). Baby en kind: Het complete praktische handboek voor de verzorging van uw kind. Utrecht.

Rossaert, I. (2020, 1 maart) Veilige hechting kan je leren. *UZ-magazine*. Geraadpleegd op 2 januari 2024, van <https://www.uzleuven.be/nl/uz-magazine/maart-2020/veilige-hechting-kun-je-leren>

Van der Meer, M. Spel aan huis. Het spelenderwijs stimuleren van de ontwikkeling van jonge kinderen en het ondersteunen van ouders daarbij.

Van der Meer, M. (1998). Spel als hulp. Het spelenderwijs ondersteunen van kinderen en hun ouders in de opvoedingsrelatie.

Van Doornik, A. (2021). Een taal erbij. Het handboek voor systemisch werken met poppetjes. Amsterdam: Acco.

Van Tilburg, M. (1995). Een spel van krachten: toepassing van de theorie van I. Boszormenyi-Nagy op de spelbegeleiding van moeder en kind.

6. Contactgegevens

Naam: Kelly Stippelmans en Anne Lembrechts, met ondersteuning en inhoudelijke bijdragen van Jen Daemen en Katleen Poppe

Aanspreekpunten: Kelly Stippelmans en Anne Lembrechts

Uitvoerende organisatie: Inloopteam Samik

Adres: Willy Vandersteenplein 1, 2060 Antwerpen

E-mail:

- inloop.samik@cawantwerpen.be
- kelly.stippelmans@cawantwerpen.be
- anne.lembrechts@cawantwerpen.be

Telefoonnummer:

- 03 236 08 00 (Inloopteam Samik)
- 0473 82 10 30 (huidige coördinator Inloopteam Samik, Janne Vincent)

7. Bijlagen

Bijlage A

Leidraad intakegesprek

1. Introductie
 - a. Stel de gezinsbegeleider en zijn functie voor.
 - b. Ga na of het gezin op de hoogte is van de bedoeling van het intakegesprek en geef indien nodig uitleg.
2. Uitleggen wat SAH is
 - a. De uitleg moet volgende elementen bevatten:
 - We komen aan huis.
 - We gaan samenspelen met de kinderen en de ouders.
 - Wij brengen speelgoed mee.
 - We kijken naar de interacties (kinderen onderling en tussen ouder en kind).
 - Wij kunnen helpen met moeilijke interacties en opvoedingsvragen (voorbeelden geven).
 - Het samenspelen is een oefenmoment.
 - Indien nodig maken we een aparte afspraak voor een gesprek met de ouders.
 - Het is belangrijk dat je als ouder deelneemt aan het spel. In het begin mag je kijken.
 - Praktische info:
 - We komen 1 keer per week aan huis gedurende 1 uur.
 - De begeleiding duurt 1 jaar. Je kunt zelf stoppen wanneer je wilt.
 - De begeleiding is gratis.
 - b. Ga na of het gezin de uitleg heeft begrepen.
 - c. Ga na of het gezin openstaat voor SAH en of het een goed moment is om op te starten.
3. Aftoetsen van de correctheid van de info uit de aanmelding
 - a. Overloop de aanmelding.
 - b. Stel bijvragen.
4. Ruimte maken voor de uitleg van het gezin bij de aanmeldingssituatie en aanmeldingsvragen
 - a. Laat het gezin aan het woord.
 - b. Maak de hulpvraag helder.
 - c. Wat gaat goed? Wat werkt?
 - d. Waar spelen de kinderen graag mee?
 - e. Hoe is het gedrag / de ontwikkeling van de kinderen op de school / in de crèche?
 - f. Vraag naar algemene info als die nog niet bekend is:
 - aantal kinderen met leeftijd/geboortedatum
 - naam school/crèche
 - werk van mama en papa
 - origine/nationaliteit.
 - g. Vraag welke info nog belangrijk is om te weten.
5. Ruimte maken voor vragen en ze indien nodig beantwoorden
6. Afspraken maken
 - a. Wanneer vindt het wekelijkse huisbezoek plaats?
 - b. Plan de eerste afspraak.
 - c. Wissel contactgegevens uit.

Bijlage B

Template infofiche gezin

Naam gezin:

Datum begeleiding: (begindatum)-(einddatum)

Algemeen	
Telefoon	
E-mail	
Adres	
Taal	

Gezinsgegevens	
Gezinssamenstelling	
Origine/nationaliteit	
Naam kind(eren) en leeftijd
Naam mama en beroep	
Naam papa en beroep	

Netwerk	
Naam organisatie, naam en functie contactpersoon	Contactgegevens
<i>Toeider (naam en functie)</i>	
<i>School (naam)</i>	

Opmerkingen

Bijlage C

Template contactnota's

Naam gezin:

Intakegesprek (datum)

Aanwezigen:

Verloop gesprek:

Belangrijkste info uit gesprek:

Huisbezoek (datum)

Aanwezigen:

Verloop bezoek:

Verloop spelmomenten:

Telefoongesprek (datum)

Contactpersoon:

Verloop gesprek:

Bijlage D

Template keuze spelmateriaal en aantal huisbezoeken

Naam gezin:

HB 1:

Datum:

Spelmateriaal:

.
.
.
.**HB 2**

Datum:

Materiaal:

HB 3

Datum:

Materiaal:

HB 4

Datum:

Materiaal:

HB 5

Datum:

Materiaal:

HB 6

Datum:

Materiaal:

HB 7

Datum:

Materiaal:

HB 8

Datum:

Materiaal:

HB 9

Datum:

Materiaal:

HB 10

Datum:

Materiaal:

HB 11

Datum:

Materiaal:

HB 12

Datum:

Materiaal:

HB 13

Datum:

Materiaal:

HB 14

Datum:

Materiaal:

HB 15

Datum:

Materiaal:

HB 16

Datum:

Materiaal:

HB 17

Datum:

Materiaal:

HB 18

Datum:

Materiaal:

HB 19

Datum:

Materiaal:

HB 20

Datum:

Materiaal:

HB 21

Datum:

Materiaal:

HB 22

Datum:

Materiaal:

HB 23

Datum:

Materiaal:

HB 24

Datum:

Materiaal:

HB 25

Datum:

Materiaal:

HB 26

Datum:

Materiaal:

HB 27

Datum:

Materiaal:

HB 28

Datum:

Materiaal:

HB 29

Datum:

Materiaal:

HB 30

Datum:

Materiaal:

HB 31

Datum:

Materiaal:

HB 32

Datum:

Materiaal:

HB 33

Datum:

Materiaal:

HB 34

Datum:

Materiaal:

HB 35

Datum:

Materiaal:

HB 36

Datum:

Materiaal:

HB 37

Datum:

Materiaal:

HB 38

Datum:

Materiaal:

HB 39

Datum:

Materiaal:

HB 40

Datum:

Materiaal:

HB 41

Datum:

Materiaal:

HB 42

Datum:

Materiaal:

HB 43

Datum:

Materiaal:

HB 44

Datum:

Materiaal:

HB 45

Datum:

Materiaal:

Bijlage E

Template doelenplan met evaluaties

Naam gezin:

Datum begeleiding: *(begindatum)-(einddatum)*

Levensdomeinen

Opvoeding

- Vraag:
- Vraag:
- Vraag:

Netwerk

- Vraag:

Andere levensdomeinen

- Vraag:

Doelen

Doel 1:

- Actie:
- Actie:
- Actie:

Doel 2:

- Actie:
- Actie:
- Actie:

Doel 3:

- Actie:
- Actie:
- Actie:

Evaluaties**Tussentijdse evaluatie 1 (na 3 maanden)**

- Datum:
- Bespreking:

Tussentijdse evaluatie 2 (na 6 maanden)

- Datum:
- Bespreking:

Tussentijdse evaluatie 3 (na 9 maanden)

- Datum:
- Bespreking:

Eindevaluatie (na 12 maanden)

- Datum:
- Bespreking: